

ISSN 0333-0362
NR. 1-2 - 2001
42. ÅRGANG
kr. 50.-

SPRÅKLIG SAMLING

**Tidsskrift for
aktuelle språkspørsmål**

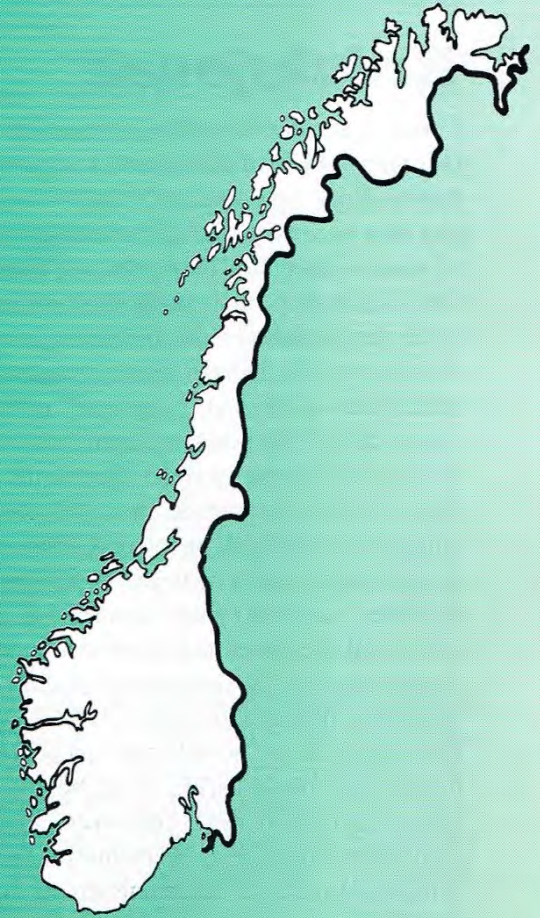
Rett skrift og rett tale

Talemål

- **Søre Sunnmøre**
- **Oslo og omegn**

Bokmeldinger

- **Grammatikk**
- **Gammal ordbok**
- **Ny ordbok**
- **Nordiske språk**

Utgitt av Landslaget for språklig samling

SPRÅKLIG SAMLING

Ansvarlig redaktør: Arne Torp
E-post-adresse: arne.torp@inl.uio.no

Bladpengar: kr 150,- pr. år

Adressa til laget og bladet:

Postboks 636 Sentrum, 0106 OSLO

Postgiro 0803 5163787

Heimeside: <http://home.no.net/lss/>

Utgitt av:

LANDSLAGET FOR SPRÅKLIG SAMLING

Leiar: Pål Styrk Hansen
Tanumveien 89 E
1312 SLEPENDEN

Medlemspengar (inkluderer bladpengar):
kr 200,- pr. år
for skoleelevar, studentar og pensjonistar:
kr 100,- pr. år

Redaksjonelt

“Vi kommer sent – Hr. Kunsel! men vi kommer godt!” Om siste delen av dette sitatet fra *Skipper Worse* (Alex. Kielland 1882) passer på nr. 1/2-2001 av *Språklig samling*, skal være usagt, men at første delen passer, kan neppe være tvilsomt. Og dermed skulle kanskje det meste være sagt om ønskeligheten av fornying i redaktørstolen.

Når det gjelder arbeidet med revisjon av de to norske skriftnormalene, kan det kanskje passe med et sitat fra diktet “Dei vil alltid klaga og kyta” av Ivar Aasen (*Ervingen* 1855): “Me skal koma koma, um inkje so braadt.” På årsmøtet i Norsk språkråd i fjor ble det som kjent lagt fram et ganske omfattende forslag til reform av rettskrivinga for både bokmål og nynorsk. På bokmålsida gikk denne reformen først og fremst ut på å fjerne “lite brukte former”, noe som i praksis kom til å gå ganske hardt ut over de såkalte tilnæringsformene – med andre ord lite å glede seg over fra samnorskssynspunkt. På den andre sida fant en det hensiktsmessig å avskaffe forskjellen mellom sideformer og hovedformer på bokmål, slik at alle former som fremdeles blir tillatt, heretter skulle kunne brukes fritt over alt, også i lærebøker. På nynorsksida ville en derimot beholde skillet mellom en forholdsvis trang læreboknormal og ei videre rettskriving med større valgfrihet.

Dette forslaget ble vedtatt av Språkrådet i februar i fjor

og deretter oversendt Kulturdepartementet til godkjenning. Men månedene gikk uten at det kom noe svar fra departementet. Først 5. desember 2000 kom det – og var da negativt! Av brevet gikk det bl.a. fram at departementet ønska seg at den reformen som nå skulle vedtas, skulle gjelde for lang tid framover. Departementet sa seg svært fornøyd med at man på bokmålsida ville avskaffe skillet mellom hoved- og sideformene, og spurte om Språkrådet ikke kunne tenke seg å vurdere ei tilsvarende “opp-rydding” innafor nynorsknormalen.

Dermed ble hele reformforslaget for begge målformene sendt tilbake til Språkrådet, som nå på nytt må ta stilling til først og fremst hvordan den framtidige nynorsknormalen skal se ut (andre punkter i brevet fra departementet gjaldt mest mindre detaljer). Fagnemnda i Språkrådet har nylig vedtatt en ny framdriftsplan for reformarbeidet, som går ut på å legge fram ei delinnstilling for årsmøtet i 2002, der en bl.a. skal ta stilling til spørsmålet om å oppheve skillet mellom hoved- og sideformer også i nynorsk. Ei endelig innstilling kan så legges fram for årsmøtet i 2003. Dette betyr altså at ei eventuell godkjenning av nye rettskrivingsnormaler for begge de norske målformene tidligst kan komme om ca. to år.

Det som er helt klart i denne sammenhengen, er at styresmaktene nå mer enn noe annet ønsker ro, stabilitet og

Styret i LSS 2000-2001

Sentralstyret

Pål Styrk Hansen, leder
Arne Torp, nestleder
Ivar Hundvin, sekretær
Eric Papazian, kasserer
Thomas Hoel, varamedlem
Harald Støren, styremedlem
Ellen Skolseg, styremedlem
Helge Gundersen, varamedlem
André Stryger, varamedlem
Elsa Kristiansen, varamedlem

Landsstyret

Magne Aksnes
Gulbrand Alhaug
Rolf Theil Endresen
Arne Kjell Foldvik
Ernst Håkon Jahr
Svein Lie
Åshild Rykkja
Helge Sandøy
Knut Western
Jon Vidar

Varamedlemmer til landsstyret

Einar Flydal
Johs. Fosså
Anne-Ma Grønlie
Øyvind Gulliksen
Reidun Guldal
Eskil Hanssen
Helge Omdal
Geirr Wiggen

Redaktør: Arne Torp
Revisor: Johs. Fosså
LSS sine medlemmer og varamedlemmer i Norsk språkråd:
Arne Torp (bokmål)
Ellen Skolseg (vara)
Lars S. Vikør (nynorsk)
Rolf Theil Endresen (vara)

fasthet i skriftspråksnormeringa. Videre er det klart at jamstilling mellom de to målformene fremdeles er offisiell politikk, sjøl om de fleste nok er klar over at denne politikken vanskelig lar seg gjennomføre i praksis når styrkeforholdet mellom målformene er slik som det er. Den evige striden om det obligatoriske sidemålet er sjølsagt det mest åpenbare uttrykket for at jamstillinga på ingen måte er reell, og at den neppe heller vil kunne bli det. Men så lenge vi har to offisielt jamstilte målformer her i landet, vil ikke den arrogante konstateringa av at "riksmålet har seiret" kunne bli noe mer enn et propagandaslagord. Og vi i LSS vil også gjøre vårt beste for at det ikke skal bli noe annet i framtida heller – med mindre riksmål da omdefineres til å bety noe i retning av "den til enhver tid dominerende norske skriftsprogsform", noe jeg for øvrig mener å ha sett klare tendenser til på riksmålssida i de seinere åra. Et interessant symptom i så måte er at flere av "faneorda" fra språkstriden på 50-tallet nå er blitt redusert til faneord for fundamentalistene på riksmålssida – jf. *nu*, *efter*, *sne* og *sprog*, som en i dag kan leite lenge etter sjøl i Aftenposten. Pragmatismen står nok sterkere enn idealismen når det kommer til stykket der i gården også...

Dette dobbeltnummeret kommer ellers til å bli domi-

neret av helt andre ting enn norsk språknormering og språkstrid. De to lengste artiklene denne gangen dreier seg om norsk talemål – først i det som mange kanskje vil oppfatte som Utkant-Norge, og deretter i hovedstadsområdet. I våre dager skjer det nemlig kanskje vel så mye med talemålet som med skriftspråket, og de siste åra har det da også bl.a. vært skrevet atskillige hovedfagsavhandlinger om de forandringene vi kan observere ikke minst i ungdomsspråket. Den første av talemålsartiklene i dette nummeret bygger på ei slik avhandling, og det kan bli mer lignende stoff i tida framover i bladet, for det er mange spennende talemålsarbeider som blir avslutta akkurat i disse dager.

Endelig er det omtale av flere nylig utkomne bøker om språklige emner. Bortsett fra at alle handler om språk, spenner de over et vidt felt: Ei handler om morfologi og syntaks og er skrevet som lærebok for universitets- og høyskolenivå, ei bygger på et langt over hundre år gammelt uferdig ordboksmanus av Ivar Aasen, mens det langt mest omfangsrike verket – over 1100 sider – er den første etymologiske ordboka for norsk på nærmere hundre år. Den siste (og minste!) boka kommer derimot hvert år og heter hver gang *Språk i Norden*.

God lesing!

Ivar Hundvin:

Språk og kultur

Lars Roar Langslet, nyutnevnt æresmedlem i Riksmålsforbundet, uttalte nylig at han er opptatt av at vi må bevare kontinuiteten i skriftspråket. Det ville være en tragedie den dagen unge, lesende mennesker ikke lenger orker å lese Ibsen, sier han.

Men verken Ibsen eller de andre dikterne i «vår litterære gullalder» brukte riksmål, slik han kan tolkes. De brukte det skriftspråket de hadde lært på skolen. Og det var dansk heilt fram til slutten av 1800-tallet. (Jeg ser her bort fra landsmålsdikterne.) Men noen av dem tok opp norske ord og vendinger, dvs. skreiv mer radikalt enn det de hadde lært på skolen, og blei kritisert for «norvagismer». Skal en være konsekvent konservativ og prinsippfast, bør en beholde det språket de brukte også når bøkene kommer i nytrykk, dvs. ikke drive med språklig kluss (Langslets uttrykk). Dansk med norvagismer er ikke vanskelig å lese.

Men Langslet har tydeligvis ikke noe imot at språket blir retta i nytugavene, bare det skjer til riksmål. Når André Bjerke som språkkonsulent retta *smedjen* til *smien* i en roman av Jonas Lie, så er det iflg. Langslet ikke språklig kluss. Hadde det blitt retta til *smia*, som er den norske forma, så ville det være å klusse med språket, om jeg for-

står Langslet rett.

Riksmålsfolk meiner visstnok at kultur er knytta til bøyning og bokstavbruk i skriftspråket, og at *a* er en særlig suspekt vokal. «Det senket seg som en juleaften over meg da jeg oppdaget at boken ikke inneholdt en eneste *a*-endelse.» Slik slutta ei bokmelding i et riksmålsblad for en del år sia. Men i vårt norske språk og i vest-nordisk har substantiva tre kjønn, mot to i dansk og riksmål: intetkjønn og felleskjønn. Derfor heter det nå *smia* på norsk, i bestemt form hokjønn. Om dette er et resultat av det Langslet kaller rabiatspråkreformisme, så får det heller være slik. Hadde riksmålsfolket fått viljen sin ville vi i dag antakelig måttet skrive både *Æble* og *Fjældene*, slik det var for hundre år sia da forbundet blei stifta. Men de kommer da haltende etter. Nå kan en på riksmål skrive både *språk* og *etter*, men ikke *smia*.

Dikterne i vår litterære gullalder brukte ikke riksmål. Skulle vår tids diktere følge i de gamles spor, så måtte de skrive mer norsk, dvs. bruke mer radikale former enn det de lærer på skolen. Noen gjør da også det, og får språkpris fra Landslaget for språklig samling. Og priskomiteen har i alle fall hittil aldri hatt problemer med å finne verdige kandidater!

Arne Torp:

Råd om uttale – ikke uttalenormering

De færreste har vel kunnet unngå å få med seg at Språkrådet på siste årsmøte for første gang har uttalt seg om norsk uttale. Mange mener at dette var på høy tid – deriblant jeg. Etter mitt syn er det helt på sin plass at Språkrådet ikke lar private synsere få boltre seg fritt på denne arenaen, for det blir resultatet dersom Rådet nekter å si noe som helst om uttale – det fins nemlig mange som gjerne vil ha den slags råd. Og råd har de også fått, men ikke fra det organet som det burde vært naturlig å spørre til råds, for her i landet har uttalespørsmål hittil vært et tabuområde for Språkrådet. Men nå er altså det avgjørende steget tatt.

At et vedtak om uttale ville vekke strid, er neppe særlig uventa – et ukontroversielt vedtak om et slikt tema er vel nærmest utenkelig i vår språksituasjon. På bakgrunn av det liberale synet som reglene gir uttrykk for, var det heller ikke uventa at det var riksmålsida som ville reagere. Og den detaljen i retningslinjene som særlig har provosert, var – igjen forutsigbart – setningen om at “såkalla vestnorsk og austnorsk trykkplassering [...] begge kan brukast”. Med vestnorsk trykkplassering sikter en da til trykk på *siste* stavelse i ord som *billett* og *appelsin*, mens østnorsk trykkplassering vil si at trykket ligger på den første stavelsen. Som disse to eksemplene viser, fins det ingen antydninger i *skriftbildet* om at det ene eller andre av disse trykkmønstra skulle være mer “korrekt” enn det andre, slik en gjerne ser det karikert i debatten med skrivemåter som *bannan* og *avvis*. Noen innbiller seg visst til og med at språkrådsvedtaket skulle innebære at slike skrivemåter også skulle legaliseres, noe som sjølsagt aldri har vært på tale, like lite som det noen gang har vært aktuelt å erstatte skrivemåter som *illusjon*, *imobil* og *irritere* med *ilusjon*, *imobil* og *iritere* fordi den “vestnorske” trykkplasseringa skulle tilsi en slik skrivemåte. Sannheten er at skriftspråket ikke sier noe som helst om hvor det er korrekt å legge trykket i slike tilfeller.

Når det likevel er blitt så mye ståhei omkring dette punktet, er det selvfølgelig fordi den østnorske trykkplasseringa er sosialt stigmatisert – det er antagelig et av de aller mest stigmatiserte østnorske dialekttrekka. En av debattantene på språkrådsmøtet karakteriserte da også den vestnorske trykkplasseringa som “sosialt risikofri ut-

tale”, og han mente derfor at Språkrådet burde tilrå bare slik trykkplassering.

Nå er det neppe noen østlending som ikke er inderlig klar over at førstestavingstrykk er “sosialt risikabel uttale” i mange miljøer. Men det er vel grunn til å tvile på om denne uttalen ville blitt mindre “risikabel” om Språkrådet hadde frarådd den. Et slikt råd ville etter mitt syn også kollidert med §1 i *Lov av 18. juni 1971 om Norsk språkråd*, der det bl.a. heter at rådet skal “fremme toleranse og gjensidig respekt i forholdet mellom alle som bruker norsk språk i dets forskjellige varianter”.

Sjøl om de færreste vel vil gå imot denne formuleringa reint prinsipielt, er det tydeligvis likevel noen som mener at Språkrådet burde *handle* annerledes. I diskusjonen etter språkrådsmøtet har nemlig flere aktører omtalt uttaletilrådinga som et vedtak om *normering av talemålet*. Dette er ei grov feiltolking av språkrådsvedtaket; hensikten er ikke å drive talemålsnormering i den forstand at Språkrådet skal sette opp en kodifisert standard for hva som skal gjelde som korrekt norsk uttale. Det dreier seg ganske enkelt om retningslinjer for hva sekretariatet bør svare folk som stiller *spørsmål* om uttale. I fagnemndas innledning til retningslinjene heter det derfor bl.a. slik:

Når sekretariatet i Språkrådet skal svare på spørsmål om norsk uttale, må svare vere avhengige av om spørjaren er ute etter preskriptiv eller deskriptiv informasjon. Dersom dét ikkje er klart, bør ein presisere skilljet i svaret. Det bør gjerast klart at det ikkje finst noka generell offisiell talemorm i Noreg som gir grunnlag for å karakterisere utbreidde talemålsformer som “ukorrekte”, og at dialektbruk generelt er akseptert i offentlege samanhengar her til lands. Norsk omfattar både standardmål, dialektar, idiolektar og normert talemål. Samtidig må svaret kunne orientere både om eigenskapar ved den operative norma som ligg under tilløpa til standardtalemål i byane, og om normeringstendensar i retning av skriftspråka – dersom det er slik informasjon spørjaren er på jakt etter. Ein må også kunne orientere om sosiale motsetningar og kulturmotsetningar som finst i språksamfunnet om dette spørsmålet.

Etter mitt syn balanserer fagnemnda her på mønstergyldig vis hensynet til romslige og liberale prinsipper mot vanlige folk legitime forventningar om å få konkrete råd.

Talemålet på Søre Sunnmøre i endring

Fleire typiske språkdrag er på veg ut av sunnmørsmålet, men dei fleste sunnmørske språkdraga ser ut til å halde seg godt. Innflytting ser ut til å vere den største faren for den tradisjonelle dialekten.

Karakteristiske drag i det tradisjonelle sunnmørsmålet er t.d. rullande r-ar, nj-lydar (såkalla palatalisering) og eit rikholdig vokalsystem. Dessutan vert *d* uttala klart og tydeleg i ei rekkje posisjonar der *d* er stum i resten av norsk talemål. Andre særtrekk er at sunnmørsdialekten har to ulike endingar for hokjønnsord. Det heiter *sola* og *jenta* – med det ein kallar delt hokjønnsbøying – dvs. ulik ending for sterke og svake hokjønnsord. Dialekten har dessutan ein etterhengt *e* i adjektiv («ein gule bil») og i presensforma av sterke verb («det blese i dag») – såkalla svarabhaktivokal. På delar av Søre Sunnmøre finn vi også det såkalla *i*-målet, der *-n* forsvinn i trykklette endingar, og vi får former som *guti*, *anni* og *noki*, i staden for *guten*, *annan* og *nokon*. I tillegg har sunnmørsdialekten tradisjonelt hatt dativformer i substantiv. Til dømes kan kommunesenteret Fosnavåg i Herøy kallast både *Våja* (dativ) og *Våjen*, alt etter korleis resten av setninga er formulert.

Som utflytta sunnmøring har eg merka at nokre av desse språkdraga er borte i talemålet til ungdom i dag. Som emne for hovudoppgåva mi i nordiske språk valde eg å studere variasjon og endring av talemålet til 16/17-åringar ved Herøy vidaregåande skule. Ved hjelp av spørjeskjema spurte eg ut til saman 125 elevar frå dei fire kommunane på Sørøyane sør for Ålesund om bruk av ulike språkdrag.

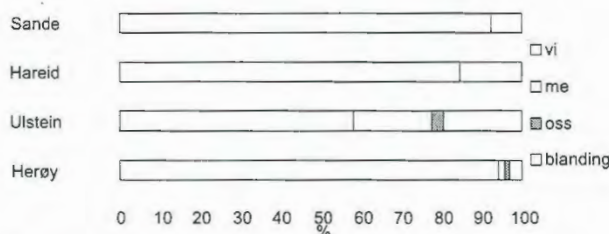
Kommunane på Sørøyane

Språkdraga som vart granska i denne hovudfagsoppgåva, var svarabhaktivokal i adjektiv og i presens av sterke verb ("der kjeme ein gule bil"), omlyd (vokalendring) i presens (*blese*, mot infinitiv *blåse*), hokjønnsord i bestemt form eintal (*jenta* el. *jenta*), hankjønnsord i bestemt form

eintal (*gutenj*, *gutj* el. *guten*), bruken av *me*, *vi* eller *oss* og enkelte andre pronomenformer. I tillegg undersøkte eg uttale med *d* i ulike posisjonar. Eg såg også på samanhengen mellom språkendring og sosiale variablar som bustad, kjønn, sosial bakgrunn, og dialekten til foreldra.

Vi tek over for me og oss

Ei stor overvekt av ungdommane i granskinga brukte forma *vi* i staden for *me* eller *oss* (over 80 %). Blant dei eldre på Sørøyane har det vore geografiske skilnader i bruken av desse formene, sjølv om det ikkje er meir enn 5-6 mil frå eine ytterkanten av øygruppa til den andre. Den nordaustlege delen av Hareidlandet har ei rekkje språkdrag til felles med Nordre Sunnmøre. Her bruker dei mellom anna forma *oss* på subjekts plass. I Ulstein og ytre delen av Herøy har forma *me* vore brukt, medan Sande og delar av Herøy har brukt forma *vi*. I dag vert forma *vi* brukt av dei fleste ungdommar i alle dei fire kommunane, sjølv om vel ein tredel av ungdommane frå Ulstein framleis også brukar *me*.

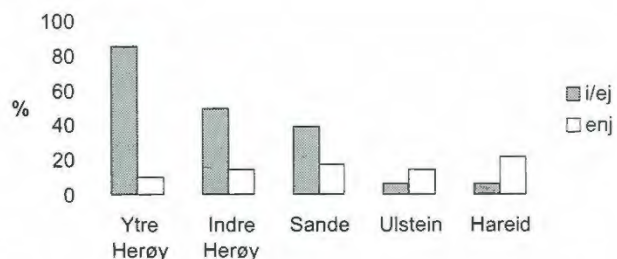
Fyrste person fleirtal subjektsform av personleg pronomen

I-målet

I nokre bygdar på søre Sunnmøre finn vi ei særeigen utvikling av den gamalnorske endinga *-inn*, til dømes i bestemt form eintal av hankjønnsord. I staden for ei utvikling til *-en* eller *-inj* som i resten av sunnmørsmålet, lyder endinga i desse bygdene *-i* (vokalkvaliteten varierer mellom *-i*, *-e*, *-ej*). Herøy er den einaste reine «*i*-kommunen» på Søre Sunnmøre. I Sande er det den delen som ligg på Gurskøy som har *i*-mål. Hareid manglar *i*-ending fullstendig, og i Ulstein er det berre Eiksund som har denne endinga, noko som truleg kjem av at denne bygda høyrde til Herøy tidlegare. I tillegg finn vi denne endinga også i Ørsta og Volda.

Det er i Ytre Herøy at denne endinga framleis dominerer ifylgje denne granskinga. I Indre Herøy og Gurskøy-delen av Sande er det atskillig færre ungdommar som bruker denne endinga. Det kan altså sjå ut til at dette er eit språkdrag som kan forsvinne frå talemålet på øygruppa, sjølv om dei fleste framleis har denne endinga i Ytre Herøy.

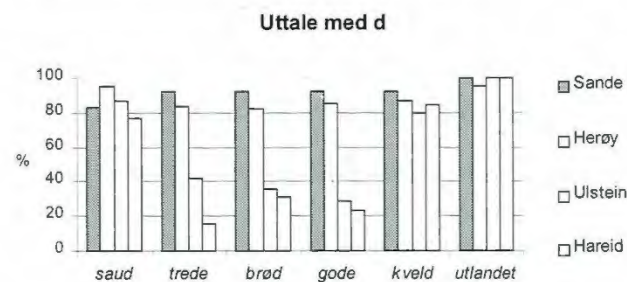
Den andre tradisjonelle endinga på øygruppa er *-enj*. Sidan *nj*-uttalen nesten er borte frå ungdomsmålet, er denne endinga erstatta med *-en*. Berre 10-20 % bruker *nj*-forma.

I-ending i bestemt form eintal av hankjønnsord

Tred og saud eller tre og sau?

Fleirtalet av ungdommane i Herøy og Sande valde å uttale *d* etter vokal (t.d. i *saud*, *brød*, *gode*, *trede* (= treet)). I Ulstein og Hareid valde majoriteten former utan *d* i desse posisjonane, unntatt etter *au*. Dialektgrensa mellom dei som har uttale med *d* i ord som *brød*, *gode* og *trede* ser altså ut til å gå mellom Hareidlandet og Nordre Sunnmøre på den eine sida og resten av Søre Sunnmøre på den andre. Når det gjeld uttale med *d* etter *au* (t.d. *saud*) og i konsonantsamband (*land*, *kveld*), hadde eit fleirtal tradisjonelle former i alle dei fire kommunane.

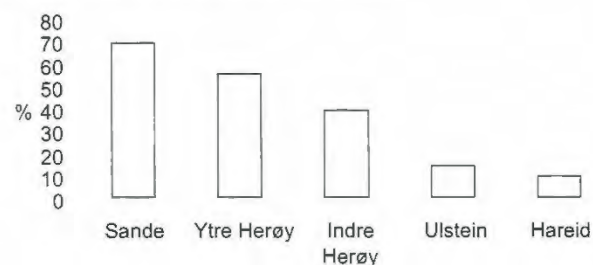

På Sunnmøre vert *d* uttala både i konsonantsamband og etter vokalar, i ord der *d* oftast er stum i andre norske dialekter. Uttale av *d* etter *au* og i konsonantsamband er vanleg på heile Sunnmøre, men uttale av *d* etter vokal generelt er mest vanleg på Søre Sunnmøre. Allereie i 1916 klaga presten og filologen Knut Kopperstad over det språklege forfallet i Ulstein herad, fordi *ð* var på veg ut av talemålet. Derfor er det uvisst om vi kan seie at uttale med *d* er ein variabel som er i endring i dag, eller om dialektgrensa gjekk mellom Hareidlandet og Gurskøy allereie for hundre år sidan.

6 – SPRÅKLIG SAMLING

Jenta erstattar jentå

Skilnaden mellom sterke og svake hokjønnsord i bestemt form eintal er eit anna språkdrag som er på veg ut av talemålet. Dette gjeld særleg Ulstein og Hareid, der det store fleirtalet av ungdommen ikkje lenger har *å*-ending i bestemt form eintal av svake hokjønnsord. Det ser ut som denne endringa også er i gang i Herøy og Sande, men her har ikkje utviklinga kome like langt. Likevel skil elevane frå Indre Herøy (den delen av Herøy som ligg på Gurskøya) seg ut ved at dei fleste har *a*-ending i bestemt form eintal av både sterke og svake hokjønnsord, på same måte som elevane frå Hareidlandet.

Bruk av tradisjonelle former av bestemt form eintal av svake hokjønnsord

Språkdrag med lite endring

For fleire av språkdraga er det små skilnader mellom kommunane. Dette gjeld omlyd i presens, svarabhaktivokal i adjektiv og presens og pronomenerne *hans*, *henne*, *denne* og *den*. Desse språkdraga har for det meste tradisjonelle former uansett kvar elevane kom frå.

Språkleg variasjon på Sørøyane

Resultata av den språklege delen av granskinga viser at det er små skilnader mellom kommunane Hareid og Ulstein. Derimot ser vi nokre skilnader mellom Ytre og Indre Herøy. I Indre Herøy er språket meir prega av tradisjonelle former enn på Hareidlandet, men mindre enn i Sande og i Ytre Herøy. I Ytre Herøy har fleirtalet av elevane halde på dei tradisjonelle formene for åtte av ni språkdrag. For tre av variablane var det klare skilje mellom dei fire kommunane.

Liten språkleg skilnad mellom jenter og gutar

I sosiolingvistikken har det ofte vore hevda at kvinner brukar meir høgstatusformer enn menn. Dette har gjerne vorte forklart med dei sosiale skilnadene mellom kvinner og menn. Fordi kvinner har lågare inntekt og lågare sosial status enn menn, kompenserer dei med å bruke fleire språklege «høgstatusformer». I Herøy er det større skilnader mellom kvinner og menn når det gjeld inntekt og utdanning enn på landsbasis. I gjennomsnitt tener kvinner omlag ein tredel av det menn tener. Samanlikna med landsgjennomsnittet har om lag halvparten så mange kvinner i Herøy høgare utdanning.

Utbreiing av tradisjonelle former hos ungdommar på Sørøyane (+ = majoriteten har tradisjonelle former, – = majoriteten har nyare former)

	Ytre Herøy	Sande	Indre Herøy	Ulstein	Hareid
Omlyd i presens	+	+	+	+	+
Svarabhaktivokal i adjektiv og presens	+	+	+	+	+
Pronomenformene <i>hass, hinne, dinna og dinne</i>	+	+	+	+	+
Uttale med <i>d</i> i konsonant-sambanda <i>nd</i> og <i>ld</i>	+	+	+	+	+
Uttale med <i>d</i> etter <i>au</i>	+	+	+	+	+
Uttale med <i>d</i> etter andre vokalar	+	+	+	–	–
Delt hokjønnsbøying	+	+	–	–	–
- <i>i</i> eller - <i>enj</i> i bunden form eintal av hankjønnsord	+	–	–	–	–
<i>Me</i> eller <i>oss</i> (i staden for <i>vi</i>)	–	–	–	–	–

Tidlegare granskingar av fonologiske variablar i Herøy har vist at *gutar* har *større* grad av tradisjonelle former enn jenter. I denne granskinga er det små skilnader mellom kjønna, men dei skilnadene vi finn viser at det er *gutane* som har *lågast* prosent av tradisjonelle former. Resultata går altså på tvers av det tidlegare granskingar i kommunen har vist, og det går også på tvers av tradisjonell sosiolingvistisk teori.

Det er liten skilnad mellom jentene i ulike sosialgrupper, medan *gutane* har færre tradisjonelle former dess lågare sosialgruppe dei tilhøyrer. Det verkar altså som om sosialgruppe spelar større rolle for *gutar* enn jenter.

Framtidsplanar

Det var små språklege skilnader mellom elevane som også i framtida ville bu i Herøy eller på Sunnmøre og dei som ville flytte bort. Skilnadene vart større når vi såg på yrkes- og utdanningsplanane deira. For fleirtalet av dei språklege variablane hadde elevane med uttrykt ynskje om høgare utdanning *færrest* tradisjonelle former. Dei som hadde planar om å arbeide innafør fiskerinæringa, hadde *flest* tradisjonelle former.

Foreldra sin dialektbakgrunn

Det var *fleire* tradisjonelle former hos elevane der begge foreldra kom frå Sørøyane enn dei som hadde minst ein forelder frå andre stader. Nesten ingen av elevane som hadde foreldre frå andre stader, var blant den tredjedelen som hadde flest tradisjonelle former.

Familieband kan brukast som ein indikator på nettverksstrukturen mellom folk. Elevar med foreldre som ikkje kjem frå Herøy eller Sørøyane, har truleg eit opnare og lausare nettverk enn elevar med begge foreldre frå distriktet. Dette skulle gi større opning for språkleg endring, noko denne granskinga også viser.

Språkkontakt er ein avgjerande påverkjingsfaktor når elevar med foreldre frå andre stader, har færre tradisjonelle former enn elevane med begge foreldre frå Herøy. Dei som har foreldre frå andre stader har også dagleg kontakt med ein person som har ein annan dialekt enn dei som er frå Herøy, noko som truleg påverkar språket. Iden-

titeten til elevane med minst ein av foreldra frå andre stader enn Sørøyane, kan også vere mindre knytt til kultur og næringsveggar på heimstaden.

Sosial bakgrunn

Elevane med foreldre i yrke som ikkje kravde spesiell utdanning, hadde færre tradisjonelle former enn dei andre. Dette er det motsette av det ein kunne vente ut frå resultatata i mange andre granskingar. Det er altså elevane med foreldre utan utdanning som har størst grad av nyare former. Elevane med foreldre med høgare utdanning hadde flest tradisjonelle former, og elevane med foreldre som jobba innafør fiskeri eller handverk, låg midt på treet.

Status i Herøy

Vanlegvis er det samanheng mellom høg utdanning og høg inntekt, og dermed høg status. I Herøy er mange av dei som har høg inntekt knytt til fiskerinæringa, ei næring som i liten grad krev høgare utdanning. Den gjennomsnittlege årsinntekta for menn i Herøy ligg 80 000 kroner over landsgjennomsnittet, samstundes som her er færre menn som har høgare utdanning i kommunen enn på landsbasis. Derfor kan det vere ein motsett samanheng mellom inntekt og utdanning i Herøy samanlikna med dei fleste andre stader.

Dei foreldra som har høgare utdanning i denne granskinga, er i stor grad lærarar eller sjukepleiarar. Dette er yrkesgrupper som verken har særleg høg inntekt eller høg status i samfunnet i dag. Utdanning kan derfor vere eit dårleg mål på kven som høyrer til i ulike sosiale lag i Herøy, sidan manglande utdanning ikkje treng å vere mål på låg inntekt eller låg status. I herøysamfunnet er kanskje inntekt viktigare i fastsetjing av sosiale klasser samanlikna med andre stader, sidan det like gjerne kan vere folk utan utdanning, som har høge inntekter.

Låg status gir nyare former

Elevane som hadde foreldre i yrke som ikkje kravde utdanning hadde færre tradisjonelle former enn dei andre elevane. Elevane med høgt utdanna foreldre hadde flest tradisjonelle former. Årsaka til dette kan vere at dei som

har foreldre med lågstatusyrke, har eit behov for å fjerne seg frå manglande status ved å velje eit språkleg uttrykk som gir høgare status. Det forutset sjølvstakt at det er dei nyare formene som har høgast status. Slik treng det ikkje å vere. Likevel kan vi gå ut frå at eit språkdrag som er i tilbakegang, har lågare prestisje enn eit språkdrag som stadig fleire brukar.

Delt hokjønnsbøying er døme på eit språkdrag på veg ut av sunnmørsdialekten. Ved å velje dei nye formene kan ein nærme seg ein identitet som bryt med det tradisjonelle og som peikar ut og bort frå situasjonen ein er i. For dei som vil ta høgare utdanning og samstundes har foreldre som ikkje har teke utdanning utover grunnskulen, kan språket vere med å understreke eit brot med oppvekstmiljøet. Elevane frå familiar der foreldra har teke utdanning utover det obligatoriske, har kanskje ikkje like stor trong til å markere eit brot. Derfor vel dei heller ikkje eit språk som bryt med det lokale og heimlege.

Prestisje og språkleg medvit

Dersom det er dei tradisjonelle formene som har høgast prestisje blant ungdom, er det rimeleg at barn av foreldre med høgare utdanning har *fleire* tradisjonelle former enn dei andre elevane. Ei anna moglege årsak til dette kan vere at folk med høgare utdanning har større medvit om eigen dialekt, medan dei andre tenkjer mindre på dette. I Herøy ser det altså ut til at den språklege tradisjonsprosenten aukar med utdanningsnivået. Det er ikkje sikkert at utdanningsnivå har samanheng med høg status i Herøy, men meir med at høgare utdanning gir større språkleg medvit.

Populær dialekt

Elevane vart spurt om å vurdere eigen dialekt på ein skala frå 1 til 5. Eit fleirtal av elevane frå Herøy var svært positive til dialekten sin, og ingen likte dialekten dårleg. Dei som hadde positiv haldning til eigen dialekt, hadde også

har fleire tradisjonelle former enn dei som var mindre positive til han. Elevane som vurderte dialekten sin til *nok-så god* og *middels*, karakteriserte eigen dialekt som «brei», «grautete» og «bondsk». Dei som likte dialekten *godt*, karakteriserte han som «tøff», «stilig» og «fine». Ålesundsdialekten vart karakterisert som «fisefine», «kvalmande» og «dei snakka med nasa». Med eit slikt resultat kan det verke som ålesundsdialekten ikkje vert oppfatta som ei prestisjeform i Herøy. Det er kanskje også ein av grunnane til at typiske ålesundsformer ikkje har fått innpass i dialekten.

Elevane er mindre positive til å høyre eigen dialekt på radio/fjernsyn enn dei er når dei blir spurt kor godt dei likar han generelt. Haldningane til å høyre dialekten i etermedia kan gi eit meir reelt bilde av korleis dei opplever dialekten sin. Mange føler at dialekten skil seg ut i kontakt med folk frå andre dialektområde. Som ein av ungdommane skriv: «Den er sånn passe, men utrolig ekkel når du er på andre steder.»

Mindre variasjon

Fleire tradisjonelle språkdrag er på veg ut av talemålet, men framleis er dei fleste av språkdraga som vart granska, i bruk hos dei fleste ungdommane på øygruppa. Dei som har færrest tradisjonelle dialektformer, er ungdom som har foreldre frå andre dialektområde, dei med foreldre i lågstatusyrke og dei som bur nærmast Ålesund.

I løpet av nokre tiår har palataliseringa gått sterkt attende saman med dativbøyinga og den delte hokjønnsbøyinga. Variasjonen i bruken av *me*, *vi* og *oss* har også mest forsvunne blant ungdom på øygruppa, som i dag stort sett bruker forma *vi*. Den språklege utjamninga vil truleg halde fram, og det ser ut til at tilflytting av folk med andre dialektar er noko av det som mest påverkar talemålet. Likevel kan kanskje større medvit omkring eigen dialekt vere med å motverke den språklege utjamninga.

Eric Papazian:

Bygdemål, bymål og bokmål i Oslo-området

Det skulle vel vere kjent for de fleste, iallfall de fleste østlendinger, at det ikke fins noe enhetlig Oslomål. Fra gammalt av regner en med to hovedvarianter av talemålet i hovedstaden, gjerne kalt "Østkant" (eller "Vikamålet") og "Vestkant". Den første er bymålet (bydialekten), den andre er en muntlig variant av bokmål. Tar vi med også bygdene rundt Oslo – det som er igjen av Aker-bygdene, Bærum og Asker, Romerike og Ringerike – får vi en variant til å regne med, nemlig bygdemålet. Her skal jeg først gi en allmenn karakteristikkk av disse tre varietetene og der-

nest se litt på forskjellene mellom dem, med utgangspunkt i ei prøve på hver.

Allment om de tre språkvarietetene

En dialekt er tradisjonelt en *lokal eller stedsavgrensa variant* av et "språk", dvs. et *nasjonalspråk* som norsk, svensk, tysk osv. Som oftest vil en dialekt være knytta til en større eller mindre *del av et land*, fra en hel landsdel (Østlands-dialekt) til ei bygd eller en by (Oslo-dialekt). På et sosialt grunnlag – spredtbygde/tettbygde strøk – kan

en dele dialektene i *bygdemål* og *bymål*. Bygdemåla er de opphavlige dialektene, som vanlige dialektkart og -inndelinger framstiller. Bygdemålet i Oslo-området regnes til den *midtøstlandske* dialektgruppa, som ligger mellom nordøstlandsk (opplandsk) nord for Minnesund og sørøstlandsk (vikværsk) rundt ytre Oslofjord. Den omfatter dialektene rundt indre Oslofjord – Oslo, Bærum og Asker – med Romerike og Ringerike. Prøve nr. 1 er ei prøve på midtøstlandsk bygdemål, nærmere bestemt fra øvre Romerike (Minnesund) – en heller tradisjonell variant av romeriksmålet.¹

Bymåla er utviklet av bygdemålet i distriktet der byen ligger, med unntak av Bergen trolig i nyere tid. Igjen med unntak av Bergen er de fremdeles i hovedtrekk lik bygdemålet i distriktet, men med enkelte forenklinger og innslag fra bokmål. Bymålet i Oslo-området går under navnet “østkant” i Oslo, men denne dialekten fins i tettbygde strøk i hele det midtøstlandske området, fra Drammen til Lillestrøm og Hønefoss. En kunne derfor heller kalle den “urban midtøstlandsk”, “midtøstlandsk bymål” el.l. Den er beskrevet av bl.a. Larsen (1907) og Wiggen (1981 og 1990) og kjent fra utallige revyviser og fra litteraturen, særlig Oskar Braatens romaner og skuespill fra Oslo eller Karsten Alnæs’ roman “Kjempes mell og blå dager: Livet og ferda b’yner på Kampen, slutter i verda” (1985). Prøve nr. 2 fra Ammerud i Oslo er et eksempel på denne varietetten, i en noe yngre utgave, siden talerne her er tenåringer.

Bokmål er primært navnet på den ene av våre to offisielle skriftnormaler, vsa. nynorsk, mao. et *standardspråk* (normalmål, riksspråk) og ingen dialekt. Men det fins også et tilsvarende *talemål*, sjøl om det varierer lokalt, mellom regioner og landsdeler, gjerne med en større by som sentrum. Denne variasjonen er i hovedsak *fonologisk*, sjøl om det også kan forekomme leksikalske og grammatiske forskjeller mellom bokmålet i ulike landsdeler (f.eks. gjennomført felleskjønn i bergensk og stavangersk bokmål, men i det minste tendenser til hunkjønn i de andre variantene). Dvs. at vi har det Trudgill (1974:17) kaller “aksenter” eller *uttalevarianter* av bokmålet (som i andre standardtalemål), slik at det fra et fonologisk synspunkt faller i en rekke *lokale (regionale) varianter*, som har omtrent samme lydssystem som dialektene i landsdelen. Særlig utbredt og omtalt er den *østlandske* varianten, under navn som bl.a. “standard-østlandsk” (SØ). Det er denne

¹ Wiggen 1990:180 sier at Oslomålet vanligvis regnes til de vikværske måla. Men i samme boka (s. 91) avgrenser R. T. Endresen vikværsk slik at grensa går mellom Follo-nedre Buskerud og Oslo med resten av Akershus, og i Beito 1967, kart 1, er Oslo med Bærum, Asker, Lier og Eiker regna til den midtøstlandske gruppa (Lier og særlig Eiker bør snarere regnes til vikværsk). Denne inndeling er fulgt i Helleland og Papazian 1981:46 og Skjekkeland 1997:276. Skal en i det hele skille mellom disse to gruppene, hører da også Oslo klart til den midtøstlandske.

varietetten som i Oslo går under navnet “vestkant”, men den fins over hele Østlandet, i visse samfunnsgrupper. Prøve nr. 3 er ei prøve på en temmelig tradisjonell variant av denne varietetten.

Disse tre varietetene fungerer som “sosiolekter”, typisk knytta til hver sine samfunns-grupper: Bygdemålet særlig blant eldre på landsbygda, bymålet særlig blant “lavere” samfunnslag i tettbygde strøk, bl.a. på østkanten i Oslo (som tradisjonelt har vært “arbeiderbydeler”), og bokmålet særlig blant “høyere” samfunnslag, bl.a. på vestkanten i Oslo (som tradisjonelt har vært “borgerlige” bydeler). Statusen til de typiske brukerne gjenspeiler seg i statusen til varietetene: Standard-østlandsk har høy status som “dannet” og “korrekt”, siden det både er et elitespråk og samsvarer med skriftspråket, mens de to dialekttype-ene har lav status: Den ene har for mange assosiasjoner som “avstikkende” og “bondsk”, den andre som “vulgær” og “stygg”.

Det skulle kanskje være unødvendig å påpeke at denne inndeling er ei forenkling og at det ikke er skarpe grenser mellom de tre varietetene, snarere en jevn overgang. Ofte er det bare snakk om *kvantitative* forskjeller, slik at det er snakk om *mer eller mindre* av noe snarere enn om nærvær eller fravær (f.eks. når det gjelder tjukk /l/, diftonger og enkelte “a”-former). Vi kan framstille variasjonen som en skala med tradisjonelt bygdemål (prøve 1) som det ene ytterpunktet og tradisjonell standard-østlandsk (prøve 3) som det andre, med bymålet (prøve 2) mellom de to. Men det fins altså også overgangsformer, og mange talere beveger seg over et stort område på skalaen. De fleste og klareste forskjellene gjelder *bøyningsendelsene*. Lydsystemet er det samme, sjøl om det er en del kvantitative forskjeller. La oss se litt på forskjellene, med eksempler fra prøvene (eksempelene markeres med skråstreker, og lydtegn er de internasjonale bortsett fra at “å, o, u” er brukt med vanlig ortografisk lydverdi. Lengde markeres med dobbeltskriving av konsonanten. Trykk, tonelag og retroflektning over ordgrenser er ikke markert).

De viktigste forskjellene

1 Ordforrådet

Her går forskjellen mest mellom bygdemålet på den ene sida og de to urbane varietetene på den andre. Bygdemålet har nemlig bevart en god del gamle norske ord som er blitt utkonkurrert av tilsvarende danske i bokmål og bymål. Det har et mer “nynorsk” ordforråd, for å si det slik. Eksempler fra prøve 1 er /jitti/ (l. 7), /stelle/ (12) og /vøtjti/ (28). /Jitti/ er perf. part. av /je(t)ta/ (sterkt v.), dvs. “gjette” i betydninga “nevne, omtale” (som regel brukt i uttrykket “høre gjeti” noe). /Stelle/ er det vanlige østlandske ordet for “sted”, jf. svensk “ställe” (her synes det å være intetkjønn som på svensk, men det kan også være hunkjønn). /Vøtjti/ er perf. part. av /bci/, som i østlandsk

gjærne bøyes /bri, brir, vatt, vøtti/. Andre eksempler kan være /akksel/ for /s/brinje/ eller /brinje/ for /brysst/. I Bærum har jeg hørt ord /åkkre/ for /an̄kel/ for /an̄kel/ og /innat/ for /inntil/. I prøve 2 er det et spesielt ord av en annen type, nemlig slangordet /hærpe/, verb (l. 21). Ifølge Bokmålsordboka er det en forkortelse av et bygdemålsord, nemlig /hærpesere/, av substantivet /hærpe/, dvs. "harpe", et slags såld.

2 Uttale

2.1 Trykkplassering

Som i de fleste andre Østlands-dialekter har både by- og bygdemålet hovedtrykket på 1. stavelse også i lånord fra romanske språk, der bokmålet har trykket på en seinere stavelse. Sjøl om trykket ikke er markert i prøvene, kommer forskjellen ofte fram gjennom lengdemarkeringa – nemlig når *konsonanten* er lang, siden dobbel, dvs. lang, konsonant bare forekommer i trykketunge stavelser. I prøve 1 finner vi mange eksempler: /tærreŋe/ (12), /ressultate/ (14), /traddifon/ (33), /spessielt/ (38), /desseember/ (51), /siggar/ (62). Ifølge Skolseg 1999:134 holder dette trekket seg ganske godt på Romerike, og det er også vanlig i bymålet. I prøve 2 har vi eksemplet /kammerat/ (45). I prøve 3 har vi derimot former som /kolosalt/ (6), /kavalenŋe/ (8), som har trykket på siste og nestsiste stavelse, hvor *vokalen* er lang (og umarkert). Jf. også /panjonisist/ (31) og /spesiell/ (36) hos intervjueren i prøve 1, som snakker SØ.

2.2 Diftonger

By- og særlig bygdemålet har bevart diftong i langt flere ord enn bokmålet, der diftongformer som regel veksler med monoftongerte former. F.eks. har prøve 1 /bæine/ (9) og /væit/ (27), mens prøve 3 har /bena/ (6) og /vet/ (12) (men intervjueren i prøve 1 har /bæine/ i l. 6). I prøve 2 finner vi både /væit/ (62) og /vet/ (63), samt /ræiv/ (24) og /stæin/ (26). Prøve 1 har /æi/ også i ordene /mæir/ (42) og /hæile/ (48), der både bymålet og bokmålet har /e/, jf. /hel/ i prøve 2 (16). Men vi ser at også bygdemålet har (kort) monoftong foran lang konsonant (og konsonantgrupper) i bøyingsformer: /gredd/ (22), /ett/ (49), jf. også former som /fett, døtt/ til /fæit, dæu/. I det første eksemplet har både bymålet og bokmålet analogisk (lang) diftong og kort konsonant, altså /græid/.

2.3 Tjukk /l/

Alle tre varietetene har tjukk /l/, men ikke i like høy grad. Bygdemålet og iallfall eldre bymål har tjukk /l/ i omtrent samme tilfeller som andre østlandske dialekter, bl.a. av både eldre /l/ (som i /soʊ/) og av eldre /rð/ (som i /boʊ/, dvs. "bord"). Men flere undersøkelser (bl.a. Skolseg 1999 og Kristiansen 1996) har vist at tjukk /l/ holder seg dårlig i bymålet i ord med eldre /rð/. Her får vi i stedet en uttale med /r/, jf. /fjære/ (31) istedenfor /fjæʊe/ (eller /fjoʊe/) i

prøve 2. Dette er den eneste mulige uttalen av slike ord i bokmål, jf. /jorer/ (25) i prøve 3. Når det gjelder ord med eldre /l/, finner vi lite tjukk /l/ i eldre SØ. I prøve 3 er det bare ett eksempel, nemlig /kʊp/ (73), der lyden er brukt ekspressivt (den er likevel nærmest obligatorisk i ordet "Ola", samt i nedsettende ord som "fæl", "klyse", "jåle" o.l.). Men i yngre SØ er tjukk /l/ mye brukt i ord med "l" (jf. intervjueren i prøve 1), som regel i variasjon med en uttale med vanlig /l/ (jf. Jahr 1981:339, der det framgår at de unge i et utvalg Oslo-folk brukte mer tjukk /l/ enn de eldre).

2.4 Noen spesielle lydoverganger

Prøve 1 har noen ordformer med /æ/ av eldre /a/ som ikke er vanlige i bymål og bokmål: /ælldri/ (10), /ælle/ (49) (derimot /sallte/, 52). I Oslo forekommer rett nok forma /kæll/ for "kall" (subst.), men på Romerike ser denne utviklinga ut til å ha vært vanligere. F.eks. sier Hoff 1968:725-26 at en i Aurskog og Blaker får /æ/ av eldre /a/ bl.a. foran /l/, med eksempler som /ælle, sællt, stæll/ (alle, salt, stall), og Sundli 1952:659 sier at gammal kort /a/ ofte blir til /e/ foran lang /l/ i Eidsvoll (altså /elle/ o.l.). Prøve 1 har ofte /æ/ også i ord med eldre kort /e/, f.eks. /dænn/ (8), /hæller/ (65). Dette er en overgang som kalles "senkning" og er svært vanlig i mange dialekter, især nordafjells. I bymål og bokmål forekommer det vesentlig foran /r, ʊ/ og retroflekser, for eksempel i ord som "verre", "elv", "vers" eller "vert". Endelig har prøve 1 former som /fyste/ (9), uten den "senkninga" til /ø/ som vi får lenger sør, og /stuffte/ (8), med den vanlige østlandske overgangen av /pt/ til /ft/. Alt dette er markerte bygdemålstrekk som ikke forekommer i verken bymål eller bokmål.

3 Bøyingsendelser

3.1 I substantiver

1) Svake hankjønnsord

I både by- og bygdemålet er svake hankjønnsord, dvs. de som i bokmål og nynorsk ender på trykklett "-e", "kløyvd" etter jamvektregelen, dvs. at enkelte ("jamvektsordene") ender på /-a/, f.eks. en /beta, bråta, effta, haga, påsa/, mens de fleste ender på /-e/, for eksempel en /låve, bonne/. Det er ingen eksempler i prøvene, men undersøkelser har vist at jamvektsformene går tilbake i bymåla, i både Oslo og andre steder. Vi må vel regne med at bymålet etter hvert får de samme formene som i bokmål, og at jamvektsformene bare etterlater minner i stedsnavn som Bråtan og Hagan og faste uttrykk som /Har du høt på makan!/.

2) Hunkjønn, bestemt form entall

Både by- og bygdemålet har /-a/, som andre Østlands-mål. Derimot har SØ tradisjonelt tendenser til felleskjønn fra dansk, og det kan være langt mellom hunkjønnsformene. Prøve 3 er et godt eksempel, med former som

/tid'n/ (22), natt'n (51), /gat'n/ (73). Det er bare én hunkjønnsform, nemlig /kulla/ (14). Men undersøkelser (Western 1976, Kristiansen 1996) har vist at /a/-formene i hunkjønn er ekspansive og brukes mye av yngre talere. De er altså i ferd med å få en større plass i SØ og er nærmest obligatoriske i en del ord, sjøl om de ofte veksler med former med /-(e)n/.

3) Intetkjønn, bestemt form flertall

Endelsen i både by- og bygdemålet er /-a/, mens SØ har /-(e)ne/ bortsett fra "barna" og "beina", jf. /hus'ne/ (20), men /bena/ (6) i prøve 3. Det er ingen eksempler i de andre prøvene, og det er litt usikkert hvilken vei utviklinga tar på dette punktet. Det er iallfall ingen tegn til at /-a/ er i ferd med å bli en generell b. flt.-endelse i intetkjønn i SØ, iallfall ikke i *flerstava* intetkjønnsord som "møte, minutt" o.l.

4) Hankjønn, bestemt form flertall

Også her har by- og bygdemålet tradisjonelt /-a/, bortsett fra jamvektsordene (typen /beta/), hvor bymålet har /-ne/, altså /betane/ (Larsen 1907:103). Romerike kan også ha /-a/ her, ifølge Kolsrud 1961:55, Refsum 1953:11 og Hoff 1968:728. SØ har /-(e)ne/, bortsett fra at /-a/ brukes en del i ordet /gutta/, til dels også /peŋŋa/. Det er ingen eksempler i prøvene, men det er grunn til å tro at formene med /-a/ ikke står særlig sterkt i bymålet heller, bortsett fra i disse ordene (+ noen få hunkjønnsord, som /henna, tenna, fia/). I Westerns undersøkelse fra 1970-åra var det bare mennene fra Østkanten som brukte b. flt. på /-a/ i hankjønnsord i noen særlig utstrekning (Western 1976:67).

3.2 I verb

1) Infinitiv

Både by- og bygdemålet har "kløyvd" inf. etter jamvektregelen (som i svake hankjønnsord), mens bokmål har generell /e/-inf. Eksempler på jamvekts-inf. i prøve 1 er /fottfetta/ (35), /væra/ (53), /sitta/ (66). Undersøkelser (bl.a. Kristiansen og Skolseg) har vist at jamvektformene holder seg dårlig i både bymålet og yngre bygdemål og blir erstatta med bokmålsformene, jf. at prøve 2 har /være/ (2) og /vite/ (18) (tradisjonelt bymål: /vær(r)a, veta/).

2) Preteritum og perfektum partisipp av a-verb

Også her har tradisjonelt bygdemål kløyving etter jamvektregelen, med /-a/ i jamvektord og /-e/ i overvektord. Eksempler fra prøve 1 er /oppendaga/ (17) andsynes /flakkte/ (48), /reŋŋe/ og /høttje/ (66). Bymålet har derimot fått utjamning til /-a/ her, trolig under påvirkning av kystmåla. Jf. prøve 2 /hærrpa/ (16), /kakka/ (27), /kraŋŋa/ (43), /våkkna/ (49), /sparrka/ (50). Og tradisjonelt bokmål har som kjent /-et/, jf. prøve 3 /gresset/ (3), /loset/ (15). Undersøkelser har vist at formene på /-a/ står sterkt i bymålet (Kristiansen) og trenger ut bygdemåls-

formene på /-e/ (Skolseg), og de ser ut til å være på vei inn i SØ også, som uformelle varianter. Ialffall kan en høre dem brukt offentlig hver dag i kringkastinga, også av folk som ikke snakker dialekt.

3) Perfektum partisipp av sterke verb

Intetkjønnsforma (som er den vanligste forma av partisippet, og den eneste som brukes i bokmål) ender i bokmål på /-et/, jf. /skrevet/ (54) i prøve 3. I både by- og bygdemålet ender den som i de fleste andre Østlands-dialekter på /-i/, jf. prøve 1: /jitti/ (9), /børi/ (17), /vøtti/ (33), /stii/ (65), prøve 2: /rivi/ (19), /liggi, såvi/ (48), /sitti/ (52), /kåmmi/ (53). Men for det første har bygdemålet ofte bevart sterk bøyning av partisippet der bymålet og til dels bokmålet har fått *svak* form (med /-t/ eller /-tt/ istedenfor /-i/ og /-et/), f.eks. /børi/ for bymålets /bæt/, som også brukes i yngre SØ (/båret/ virker etter hvert noe litterært), og jamningsforma /stii/ (av norrønt "staðit") for bymål og bokmål /stått/ (heller ikke /jitti/ og /vøtti/ fins i bymål og bokmål). Vi ser også at prøve 2 har bokmålsforma /vætt/ (33) istedenfor bygdemålets /vøri/. For det andre ser ikke stamma likedan ut i de to varietetene, sjøl når også bymålet har sterk partisippform. Bygdemålet har nemlig bevart en godt del *vokalveksling* (avlyd) i partisippet, jf. /børi/ til /bæra/, mens bymålet har forenkla det hele ved å gjennomføre samme vokal i partisippet som i infinitiven. Derfor heter det f.eks. /vønni/ og /brøti/ i bygdemålet, men /vinni/ og /bryti/ i bymålet. Bymålsformene ser ut til å holde seg godt, if. Kristiansen 1996, men brukes likevel lite eller ikke i SØ.

4) Preteritum av sterke verb av 2. klasse

2. klasse er verb av typen "bryte", dvs. de som opphavlig hadde /au/ i pret., i dansk og bokmål monoftongert til /ø/. Bygdemålet har /æu/ her, som vi ser i prøve 1: /skæut/ (8), /ræuk/ (14). I bymålet har /æu/ blitt erstatta med /øy/ i disse verbformene, men det er dessverre ingen eksempler i prøva. Talt bokmål har tradisjonelt former med /ø/, som vi ser i prøve 3: /frøs/ (14), /k«øp/ (73), men bymålsformene (som er foreslått innført i det skriftlige bokmålet istedenfor formene med "au") blir mye brukt av yngre talere.

4 Personlige pronomen

I 1. person ent. har bygdemålet den vanlige østlandske bygdemålsforma /je/ (bl.a. I. 3), mens bymålet har /jæi/ (prøve 2, bl.a. I. 2), trykklett /jæ/, enten fra bokmålet eller fra sørøstlandsk bymål. I 3. person ent. hankjønn ser vi at informanten i prøve 3 bruker den litterære objektforma /hamm/ (76), der både bygdemål, bymål og yngre SØ har /hann/ eller (trykklett) /(e)n/ (den gamle objektforma /hannom/ er gått ut av bruk). I hunkjønn har både by- og bygdemålet de vanlige østlandske formene /hu, a, henne/, jf. prøve 2 /hu/ (2, 13), /a/ (14). Bruken av for-

mene er heller innfløkt, og jeg kan ikke gå særlig inn på den her (interesserte henvises til Papazian 1978). Men /a/ er ei trykklett form, og /hu/ og /henner/ er i tradisjonelt bygdemål henh. subjektform og objektform, parallelt med /hunn/ og /henne/ i bokmål. I bymålet går formene om hverandre, slik at en kan bruke /hu/ også som trykktung objektform (/Hør på hu!/) og /henner/ også som trykktung subjektform (/Marry hette henner/, jf. Larsen 1907:112). Ellers er det mitt inntrykk at /henner/ går ut av bruk i bymålet, mens /hu/ og /a/ er i full vigør, likevel uten å få innpass i SØ.

2. person flt. er nå helst /dere/ i alle varietetene, men tradisjonelt bygdemål har det eldre systemet med /di/ (subjektform) og /dere/ (objektform), på Romerike vanligvis /dikk, dekk, døkk/. Der vil det altså hete /Di må setta dere (dikk)/. Dette er nok også det gamle i bymålet; iallfall fører Larsen 1907:110 opp bare /di/ som subjektform, med denne kommentaren: "At bruke *derə* som subjekt, således som Dgl. [= "den dannede dagligtale", EP] her og andresteds i stor utstrækning gjør, er aldeles ikke Kristiania vulgærprog" (i Wiggen 1990:184 heter det at /di/ "...kan ennå høres som subjektsform hos eldre i Oslo"). I 3. person flt. har bygdemålet den vanlige Østlandsforma /domm/, jf. prøve 1 (bl.a. l. 17). Men Romerike skal også ha former som /dæi, di/ og /dømm/, ifølge Hoff 1968:733-34 og Refsum 1953:17. For bymålet fører Larsen (1907:114) opp både /dømm, dåmm/ og /domm/. Ifølge Wiggen 1981:43 er /dømm/ den tradisjonelle forma i Oslo, vsa. /domm/ og /dåmm/ (jeg har bare hørt den første, men Oskar Braaten bruker "dom"). Men den vanlige forma i dag er /demm/, som bymålet har lånt fra bokmålet, men bruker som eneform – også som subjekt. Jf. prøve 2 (bl.a. l. 20-22, men /di/ i l. 53). SØ har i prinsippet /di/ og /demm/ fordelt som i skriftlig bokmål, jf. prøve 3, bl.a. l. 75-77 (/di/) og 65 (/demm/, her brukt som høflig tiltale), men med en viss tendens til å gjennomføre /di/ også som objektform (se Larsen 1907:28, samt Lødrup 1982 og Papazian 1983).

5 Noen andre ordformer

Her må særlig nektingsadverbiet nevnes. Bygdemålet har den vanlige østlandske forma /itte/ (prøve 1, bl.a. l. 14), mens bymålet har overtatt bokmålsforma /ikke/ (prøve 2, bl.a. l. 12). Denne forma er det ett eksempel på også i prøve 1, nemlig i l. 59. Så det ser ut til at sjøl ikke slakteren fra Minnesund er helt upåvirket av bokmålet! Andre typiske bygdemålsformer i prøve 1 er /fekkk/ (23), /ta/, prep. (42), /hime/ (43, jf. prøve 2: /jemm/, 15), /small/ (49), /gornj/ (50) og /anna/ (57, men /aant/ i l. 62). Derimot har bymålet bevart midtøstlandske ordformer som /høt/, /hue/ (prøve 2, l. 27) og /treal/ (31). Til slutt vil jeg peke på en ordform som avviker fra det vanlige i midtøstlandsk, nemlig pres.-forma /sitt/ i prøve 1, l. 62. Romeriksmålet – og midtøstlandsk overhodet – har normalt *tostava* sterkt pres.

uten omlyd, jf. /kåmmer/ (34), /læser/ (62). Men Hoff 1968:719 nevner former som bl.a. /sett/ for /setter/ fra Aurskog og Blaker, og Sundli 1952:654 sier at "...Eidsvoll representerer et overgangsområde for former med og uten r i presens", i både "j"-verb og sterke verb. Særlig nord og øst i bygda kan en få former med både omlyd og uten endelse, som /søver/ og /søv/.

Sluttord

Vi ser at på enkelte punkter står by- og bygdemålet sammen mot bokmålet, på andre står by- og bokmålet sammen mot bygdemålet, og på enkelte har alle 3 varietetene sin egen variant (f.eks. /bræut – brøyt – brøt/ eller /kaste – kassta – kasstet). Men det kan ikke være tvil om at de fleste og viktigste forskjellene går mellom by- og bygdemålet på den ene sida og bokmålet på den andre, slik at bymålet ligger nærmere bygdemålsenden av skalaen enn bokmålsenden. I dag er bymålet i ferd med å trenge ut bygdemålet, som Skolseg 1999 har vist for (særlig nedre) Romerikes vedkommende. I sin tur blir bymålet påvirket av bokmålet, til en viss grad også omvendt. Vi ser at enkelte trekk i bymålet holder seg godt og er ekspansive, f.eks. tjukk /l/ av historisk /l/, /a/-former i hunkjønn og pret. av a-verb, og pret.-former som /brøyt/. Andre er på vei ut, f.eks. tjukk /l/ av historisk /rð/ og jamvektsformer i inf. og svake hankjønnord. Det er tydelig at forskjellene mellom de to urbane varietetene er i ferd med å bli mindre, og vi er sannsynligvis på vei mot et enhetlig Oslo-mål, som vil ligge et sted mellom de to nåværende varietetene. Men dit er det nok langt fram, og akkurat åssen dette Oslo-målet vil bli, er det for tidlig å spå noe om, bortsett fra at det vil ligge et sted mellom språket i prøve 2 og prøve 3. Den som lever lenge, får se!

Litteratur

- Beito, Olav T. (1967): *Norske målføretekster* (Oslo: Universitetsforlaget).
- Helleland, B., og Eric Papazian (1981): *Norsk talemål* (NRK, hefte nr. 12).
- Hoff, Ingeborg (1968): Målet i Aurskog og Blaker (*Bygdebok for Aurskog og Blaker*, Oslo, s. 685-753).
- Jahr, Ernst Håkon (1981): L-fonema i Oslo bymål. I E. H. Jahr og O. Lorentz, red.: *Fonologi* (Studier i norsk språkvitenskap, Oslo: Novus), s. 328-344.
- Kolsrud, Sigurd (1961): *Målet i Sørums* (Oslo: Universitetsforlaget).
- Kristiansen, Elsa (1996): En kvantitativ språkholdningsundersøkelse i Drammen. *Norskraft* nr. 90, s. 8-29.
- Larsen, Amund B. (1907): *Kristiania bymål. Vulgærproget med Henblik på den utvungne Dagligtale* (Kristiania).
- Lødrup, Helge (1982): *De og dem* i dialekten på Oslo vestkant. *Norskraft* nr. 37, s. 54-58.
- Papazian, Eric (1978): *Hu sa at aldri hadde a sett henner* så sinna. Litt om bruken av disse pronomenformene i en Os-

- lomalstekst og i Oslomålet mer generelt. *Norskrift* nr. 19, s. 54-79.
- Papazian, Eric (1983): Mer om *de* og *dem* som ikke-subjekt i normalisert Oslo-mål. *Norskrift* nr. 39, s. 20-47.
- Refsum, Helge (1953): Romeriksmålet (særtrykk av *Årbok for Romerike Historielag*, Oslo).
- Skjekkeland, Martin (1997): *Dei norske dialektane. Tradisjonelle særdrag i jamføring med skriftmåla* (Kristiansand: Høyskoleforlaget).
- Skolseg, Ellen (1999): Romeriksdialektas levevilkår i skuggen av Oslo. I T. Kleiva, I. Donali, T. Nettet og H. Øygarden, red.: *Austlandsmål i endring. Dialektar, nynorsk og språkhaldningar på indre Austlandet* (Oslo: Det Norske Samlaget), s. 129-139.
- Sundli, Eirik (1952): Eidsvollmålet (*Eidsvoll bygds historie*, Oslo, s. 651-98).
- Trudgill, Peter (1974): *Sociolinguistics. An Introduction* (Harmondsworth: Penguin Books).
- Western, Knut (1976): A-endinger og kjønn. I Else Ryen, red.: *Språk og kjønn* (Oslo: Novus), s. 101-112.
- Wiggen, Geirr (1981): *Oslo bymål. Ei lærerrettleiing* (utg. Skolesjefen i Oslo/Pedagogisk senter).
- Wiggen, Geirr (1990): Oslo bymål. I E. H. Jahr, red.: *Den store dialektboka* (Oslo: Novus), s. 179-184.

PRØVE 1

Griselakting - et farefylt yrke

Intervju med en slakter, 72 år, fra Vormsund på Romerike

(Østlandssendinga 2/12-1982)

1 *Ragnvall Hanns'n, de b̄ir ikke så velldi mye slakktij av griser før jur̄ nå, me de bæine såmm du har hær?*

3 *Næi, de b̄ir vell ittno før påsske, de, kann je tenjke mæ, ætter såmm de ser-ut nå, da!*

5 *Ja, du har væt̄ t̄ uhelldi, å de sedde jo da unner slakktij av gris, dette hær. Du fikk gris'n åver bæine ditt. Du får nesst'n fåt̄ elle åss vođđan dette hær*
7 *sedde, du.*

De sedde akkurat nå je skæut gris'n. Så... Dænn stuffte frammåver å
9 smellte bæine tvæss av. D e fysste tilfælle je har høt̄ jitti ta de dærre, ennda så manje år såmm je har høllt-på nå. Je har ælldri høt̄ de før.

11 *Menn... Ja, vođđan sedde dette? Var de på b̄ark-is, eller vođđan var de?*

Ja, de ær... Tærreje va ise, så je var læi ta å syte gris'n på is. fårr je var
13 redd fårr bæina på gris'n. Så stillte je gris'n så dænn sto på no sånn fin
sinjel. Å resultatet var atte bæine mett itte gr̄æi unna. Så ræuk mett æie
15 i stelle fårr grisbæine.

Du åppdaga foj̄ t̄, da, att bæine var av, eller?

17 Ja, je oppendaga de da domm hadde fått b̄ori mæ inn. Da oppendaga je de,
fårr da prøvde je å trå på de, da, væit du. Å da gr̄... çænnete je de gr̄app
19 omm-inan. Så çønnte je de va av, da, væit du.

Ja, vođđan jikk de me gris'n, da? D æ kañņse noon såmm lure på de nå!

21 Ja, dænn måtte nå gubben stikke sør̄, å byne å skålle. Å de hadd-'n ælldri
joj̄ t̄ før, mænn hann... Domm hadde da gredd de. Mænn så var-n-sta å
23 fekk tak i en gammal slakktjer, da, såmm 'n hadde brukkt fårr manje år
sea.

- 25 *Du har væt t byggdeslakkter i femmti-fire år, du, á de ær ikke fá griser du har lakkt i bakken?*
- 27 *Næi, de b̄ri jo non tus'n, de, da, væit du. De e klat! Vi va jo... I stønn tru je vi va oppe i áver tus'n i áre. Vi hadde to slakkterier, á privatslakktiŋa*
- 29 *ut'nom. Á da va vi oppe i áv... vær tus'n dyr i áre. Ja, me smått á stoŋ, alltså!*
- 31 *Ná ær du paŋsonisst á sotti-to ár. Menn fremmdeles så má du ut på byggda før juŋ á knekke juŋegris'n?*
- 33 *Ja, de ha jussám vøtti en sánn gammal traddiŋon, så je trives itte viss je itte kámmar-ut. Je synns d e atti á kámma på byggda á prate ve fáŋk.*
- 35 *á... Sá ná n ha joŋt mye ta de, så e de raŋ á foŋtsetta!*
Ja, de ær no spesiellt me dette, synns du, á dra ut på byggda før juŋ i
- 37 *juŋemas o juŋestri á slakktiŋ, da?*
Næi, d e itte akkurat no spessielt, mænn de slæŋŋer ælltis en
- 39 *slakktedramm, á... á litt fáŋelli, da, væit du! Go mat, á...*
Ær de fáŋt sett, da, behov fárr byggdeslakktere slik sámm runnt ámkriŋŋ
- 41 *hær på Várrmsunn, fárr eksemmpel?*
Ja, je har inntrykk ta de att de er stadi behov fárr de, á atte de b̄ri mæir
- 43 *uta de. Á fáŋk liker bære á fá slakkte hime eller á levvere á ta-ijenn. Sá je har de inntrykke att de b̄ri mæir behov fárr e.*
- 45 *Ja, voŋŋan var de me dæi da du staŋ et sámm byggdeslakkter fárr femmti-fire ár sid'n? Voŋŋan var ápplæriŋen fárr dæi da?*
- 47 *Da var e sánn atte da var e så mye slakkt hær, så da jikk vi omm-inan på aanvætt ste hæile dagen. Da var e non ælle... Da var... Da slakkte domm*
- 49 *ælle, omtrennt, da. Da jikk vi omm-inan, så de skræik á small i ett hæile dagen. De va ræine lurrvelevene! Á så... Denn goŋŋen, så va je bestanndi...*
- 51 *slakktiŋa bynte i fysst'n på dessember, sánn kriŋŋ tiene dessember. De va jussám s̄oŋrve stoŋslakktiŋa føre juŋ, fárr de atte domm skulle itte sallte*
- 53 *fárr mye, da, væit du. De sku væra så mye fæsst sámm muli te juŋ. Dæffár så slakkte domm da.*
- 55 *Ær du denn eneste sámm ná ær ijenn, stoŋ sett, hær runnt Várrmsunn sámm byggdeslakkter?*
- 57 *Ja, stoŋ sett. Je væit itte omm anna enn to... ja, tre tell sámm driver á tar litte grann. Á så var de en par tell fárr non ár sea, mænn domm ær boŋte.*
- 59 *Á de er ikke no mæir. Á iŋŋen byner, á da går de ut, da, væit du.*
Voŋŋan får du tia till á gå ná, da du ikke kann kámmar på byggda fárr á
- 61 *slakkte julegris'ne?*
Ja, ná sitt je fin mann á røyker siggar á læser aviser! Har-te no aant á ta-
- 63 *mæ-tell! Á ser på fjæŋsyn, da.*
Menn du læŋter kaŋŋse litt ut till slakktebeŋŋken?
- 65 *Ja, de e klat att je j̄or. Je hadde mye hæller ville stii ve slakktebeŋŋken omm de hadde reŋŋne så de hadde høŋŋje, hæller enn á sitta sánn!*

Fester og andre ulykker**Daglig liv på Ammerud** (samtale med 3 jenter på 13 og 14 år, opptak ca. 1985)

- 1 Enn fesster, da? Ær dere ikke på fesster?
- Jo. Elle jæi å hu pɔæier å være dær, å sånn.
- 3 - D æ innmari...
- Du kanŋ ke kalle de fesst, alltså!
- 5 - De ær lissåm sånn... fesster, menn viss d æ fesster hær åppe, så ær de bare sånne...
- Sånn haŋŋvrak!
- 7 - Ja, de æ messt haŋŋvrakfesster, ass!
Ær de de?
- 9 - Ja!
- De ær sånn... mye fyllesfester neddi bɔåkka, da, såmm du kann bɔi bett på, allså.
- 11 Menn de æ kke non vitts i å gå dit.
- Jæi synns ikke de ær no gøy, jæi heller.
- 13 - Søsstra mi, da, hu hadde klassefesst nå hu jikk i ått'ne - hu går i tredje gymm nå å bɔir russ ti såmmæŋ. Å så hadde a... hadde jæi å morra å faaŋ minn, da, vi
- 15 hadde gått till non venner, da. Å så nå vi kåmm jemm, så hadde de væt t hærværk. De hadde kåmmi en hel jenn fra Røtvett, da, å hærpa å... Billder å allt
- 17 muli. Å så...
- M-m. Nårr du ska få vite att du ska ha fesst å sånn, så...
- 19 - Rivi ne utelampper, å...
- Nårr fåɔɔk få vite att demm ska ha fesst å sånn, å ikke demm bɔir bett å sånn, så
- 21 kåmm demm sammen i jennner å lissåm bare treŋner sæ inn å sånn, bare fårr å...
- M-m. De ær dommt, ass. Bare fådji demm ikke ær bɔitt bett, så ska demm
- 23 ødlegge anndres fesster å sånn.
- Ja, å så ræiv åpp pɔanter å allt muli. Å så var de en fyr dær, da, en a non
- 25 naboer, da - d ær typen te en såmm bor hoss åss, da. Hu... Eller hann, da, hann skulle gå ut å årrdne åpp i bråke. Å så var de en fyr såmm hadde tatt en stæin å
- 27 kakka hør i hue på n, ass. Så hann kåmm på legevakkta å sånn, å måtte sy å sånn.
- Menn d æ kke alle fesster d æ sånn på, da!
- 29 - Næi-næi, menn...
- Menn d æ maŋŋe såmm lissåm sier att "Ammeru, d æ bare sånn... bare
- 31 haŋŋvrak, å alle lissåm byner å røyke haŋŋ i trea å fjære klasse", å sånn!
- De æ kke sånn!
- 33 - De æ kke sånn! De har lissåm væt t sånn atte "Ammeru, d æ bare et dåɔi sted" å sånn.
- 35 - De føŋŋte åre nårr Apalløkka bɔe byggd, da, jikk... var de mye rammp åppi dær, allså. Å de sitter ijenn ennda, ass.
- 37 - De går så maŋŋe rykkter åmm Ammeru, lissåm, å sånn.
- Så de går lissåm innmari stygge rykkter åmm Ammeru å Ammeru-jennneren såmm

- 39 dreppte hann ene... sparrka ijæt hann ene mann'n...
- De var non ongdámmer sámm sparrka ijæt en mann nei brákkene, da - d æ
- 41 messt brák sámm ser i hóbbrákkene - sá n hadde dødd. Da hadde demm jo...
- Hann hadde kámmi ut, hann mann'n, eller hann sku jemm...
- 43 - Næi, hann hadde vætt på en fesst, á sá hadde demm kraŋŋa litt, á sá...
- Ikke hann mann'n, næi! De var en vanli maru!
- 45 - Næi, de va kke de! De var en kammerat!
- Á ja. Hann bræ sparrka ijæt, ass.
- 47 - Menn jæ væit ikke va n heter, da. Á hann sámm æide læilihet'n, sámm hadde fesst, da, hann hadde vætt full. Á sá hadd'n liggi áppi læilihet'n á sávi, á visste
- 49 ikke noe ámm de, ikke sannt. Á sá da n vákkna, sá fikk en høre att de var non sámm hadde sparrka ijæt fyn, non fra hanns fesst. Sá fikk hann velldi mye a sýlla
- 51 á sánn, da.
- Á sá nárr... Ná har demm... Demm hade jo sitti i feŋŋs'l ti ná, menn ná har
- 53 demm kámmi ut, da, alle di sámm ha jott de á sánn, da. Sá de æ jo...
- Da ær de "Ammeru", á... De æ jo kke de...
- 55 - Snakker innmari stykkt ámm Ammeru.
-dárje stede egentli, ass. Fárr de ær... De ær innmari mye sánn... haŋŋ á sánn,
- 57 de ær de enkli. Menn jæi...
- De hærre fáregår litt bak mátt, ass. De æ kke no sámm vi ser dagli, ass!
- 59 - Viss du går... De ær sánn skrán... litt sánn skog áppi dær. Viss du går dær ámm kvell'n, sá hører du demm lissám áppi skogen, da.
- 61 - Sælj ámm vinntæn.
- Menn d ær inŋen sámm går dær da, nárr du væit de ær sánne fáttk dær.
- 63 - Demm jør dæ egentli ikkeno, vet du.
- Næi, de jør demm ikke.
- 65 - Jæi kunn ikke teŋŋke mæ á bodd no aant ste...

PRØVE 3

I gamle dager på Sankthans-haugen og deromkring

Normalisert Oslo-mål. Intervju med kvinne, 57 år (opptak 1977)

1 Ja - kann du si litt nærrmere ámm villken del a Osslo du æ vákkst ápp i?

De ær runnt Saŋŋthanns-hæuen. Á de var... Dær... Ut'n fárr vått hus var de... jikk

3 kuer á gresset, á hesst'n Piril, sámm vi va frykktli gla i. Á på Iddjot'n ha jæ lætt á gå på si, á ake, á hadde de velldi hyggeli. Á i minn... Da jæ ble en ti-femmt'n ár,

5 bejynnte jæi á gå kolosalt meget på si, ámm vinntæn, i Normarrken, ág lanŋe turer på bena ámm sámmæn. Á Normarrken ha vi hatt kolosalt mye glede a. Denn

7 ganŋen tokk vi ikke sá mye trikken ápp; vi jikk. På Vessthæim pikeskole hadde vi storaŋede baŋeball, vorr kavaleŋe kámm i småkiŋ. Di va vell da en femmt'n-

9 sæis'n ár - á d æ sannt - á di ble da... De var alltid... Lærere var till stede i meŋŋdevis á sá effter att allt jikk áŋŋtt lj fárr sæ, ág...

11 *Joor de de?*

Ikke alltid. De ær nå raṭ me en skole; di har så manṅe kroker, vet du. Å et
13 kvaṭeṣ tid før ballet da var avsluttet, ble kavalene sennt jemm. De vill si att di
sto ut'nfårr, i kulla, å frøs no gannske fåṣkrekkeḷi menns vi fikk på åss da våṭ ṭ
15 tøy. Å så ble vi da loset ut a lærinn'ne, såmm så sæ runnt på alle kannter fårr å se
att de ikke var non unṅe menn såmm sto dær. Å så fikk vi da låv till å gå.

17 *Å nårr ble de bymessi bebyggelse på Saṅṅthanns-hæuen?*

Vell, de var jo atṣilli bymessi bebyggelse da jæi kåmm dit. De va baar disse store
19 jooṅe, fra Valle går, såmm... Di var ikke utpaṣ'leṷ ennu, så dær var de helt... helt
prakktfullt. Menn disse hus'ne ble bygget fårrhållsvis snaṭ. De jore di.

21 *Å hærr på Blinnæṅ var de vell bare skog eller marrk?*

Ja. De var de fakktisk. De va ikke no utbyggd hærr, på denn tid'n. Menn de jikk jo
23 nåkkså foṭ ṭ. Så jæi hussker åsså fårr eksemmpel... Runnt Majoṣṭuun var de jo...
Presst'nes çirrke va jo ke bygget ennda, å alle di hus'ne såmm ligger nå på
25 Tøṭṭbær, di var... Dær var de bare store jorer. Å i russetid'n hadde vi da de
såmm vi hadde... gledet åss svæṭ åver denn gaṅṅ, nemmli "Vi kann"-utstillinṅ,
27 såmm vi da ble nekket adgaṅṅ till, effter ikke så fårfærrdeli laṅṅ tid.

Va var de fårr no?

29 De var en çemmpcutstillinṅ, "Vi kann". De var alltså... De var i nitt'n hundre å
trettifire, vorr di laget en... Ska vi kalle de en naṣonal utstillinṅ, vorr mann sku
31 vise att vi kunne, att Nårrge kunne. Å dær fikk vi et adgaṅṅstæin - sånn - paṭ u-
kåṭ ṭ - så vi kunne få låv å gå dit nårr vi ville. Å de var skrekkeḷi hyggeli å ha,
33 menn vi ble alltså da kasstet ut. Fåresst'n var de ikke i fir å treddve, de var i ått å
treddve. Jæi lyver. Menn de æ jo græit nåkk!

35 *Voffår ble dere kasstet ut?*

Vell, alltså... De var russetid. Bemærrk dette!

37 *Javell.*

Ja. Å så kann mann da ikke behøve å si no mere.

39 *Næivell.*

De ær nå så. Å jæi studeṭe ved Univæṣitete, de gamle nedi senntrum. Å de var
41 fårfærrdeli gammeldakks. Dær hadde di åvvner, å de fåṭ elles åmm en - jæi skall
ikke si vemm - såmm, nårr hann fikk tillstrekkeḷi manṅe komitepapirer i en skoff,
43 så åpnet hann skoffen å så la hann de i sinn çemmpemessie åvvn, såmm sto på
hanns kontor, å så brennte hann allt sammen åpp.

45 *Ja, de va jo en græi måte å løse de probleme på!*

Ja, de var i grunn'n... Jæi skulle i grunn'n ønnske att di kunne jøør de sånn ve
47 Univæṣitete elles åsså. De ville sikkeṭ bli litt minndre brysåmmt.

Minndre administrason, kaṅṅse?

49 Atṣilli minndre administrason, sku jæ tro. Menn... Jæi hussker de selføllgeli ikke,
menn da gamle Åssian Saṣ var professor ve Univæṣitete, så hadde hann non
51 eksperimennter gååne, såmm... så hann måtte ligge åver dær åmm natt'n. Å da
ble hann åpsærveṭ på Univæṣitetsplass'n, iføṭ nattṣoṭṭe me sårne rø kannter,

53 vet du, sånn runnt halls'n, rø kannter, vorr hann matet duene. Å fårr øvri ha jæ
 55 åsså en dæili historje åmm Åssian Saḡ. Hann hadde skrevet en dåkktoravhandlin
 57 hann ha en tåller i sologi. Åḡ så kåmm hann åpp fårr Åssian Saḡ, å ble presanṡet
 59 avhandlinen till Åssian Saḡ. Så spuṡe professor Saḡ: "Va ḡlakks dyr ær de?" "De
 61 ær et pent dyr", sa studennt'n. "De ær aldeles rikkti", sa Åssian Saḡ, "aldeles
 63 rikkti". "Fåresst'n", sa studennt'n, "husske jæ på att snogen har bevegeli
 65 såmm lå... va presanṡet fårr Demm?" Næi, de visste hann ikke. "De var en
 ḡpøllse!"

67 *Ja, apropo gamle univæḡitetshistorjer, så har du kaṡṡḡe flere a demm:?*

Jæi har en till, såmm egentli ikke ær en univæḡitetshistorje, menn fra en russetid i
 69 nitt'n hundrede å... ska vi si ti; de tørr jæ ke si akkorat, nårr de var. De var russe-
 71 vet mann kaṡṡḡe ikke, menn gamle stoṡṡṡpresidennt Bæṡer. såmm fra nitt'n
 73 hunn... ær ḡennt fra nitt'n hundrede å femm, hann ble på sine gamle dage en
 75 smule senil, å de hennte att hann jikk på gat'n å kṡp jennter, å sånn. Å så hadde
 77 mann... hadde russ'n laget en laget en transparanṡ, vorrpå de sto en tæiniṡ av
 Bæṡer på en diger loff. Å unner sto de "Bæṡer på loff". Dette fikk politie se, å di
 tokk de fra hamm... fra russetåge, denne fa'n. Å de var di... hadde di væṡṡ så
 77 fårrberett på att di hadde en till. Å dær sto de akkorat samme tæiniṡen, å unner
 sto de "Politie har tatt Bæṡer på loff".

Bokmeldinger

Ny og revolusjonerende(?) norsk grammatikk

Hans Olav Enger og Kristian Emil Kristoffersen: *Innføring i norsk grammatikk. Morfologi og syntaks* (Landslaget for norskundervisning, Cappelen akademisk forlag 2000, 363 s.)

Allment om boka

Ifølge forordet er det Landslaget for norskundervisning som har tatt initiativet til denne boka, og formålet var å få en grammatikk «som førte leserne nærmere forskningsfronten». Forfatterne (heretter omtalt kollektivt som «forf.») er blant våre fremste yngre grammatikere og godt inne i nyere grammatisk teori, og skulle ha gode forut-

setninger for å realisere dette formålet. Men det sies ikke noe om hva slags lesere boka tar sikte på, og dermed blir det heller ikke så enkelt å vurdere den. Er den ment som en innføringsbok i grammatikk for nordiskstudenter på grunnfagsnivå ved universiteter og høyskoler, eller er den beregnet på mer avanserte lesere? Formuleringa av formålene i innledningskapitlet tyder på at det første er tilfellet. Her heter det nemlig at boka skal gi et oversyn over sentrale grammatiske fenomener i norsk, sette leseren i stand til å analysere grammatiske fenomener som ikke er tatt opp i boka, og gi kunnskap om nyere morfologisk og syntaktisk teori. Til slutt vil jeg komme tilbake til om dis-

se formålene er oppfylt, og om de er rimelige i ei innføringsbok i grammatikk.

Boka består av 16 kapitler, som faller i 3 deler: Et innledende kapittel om «Sentrale grammatiske omgrep», en morfologisk del (kapittel 2-7) og en syntaktisk del (kapittel 8-16). Til slutt i boka er det ei litteraturliste, merknader til hvert kapittel, og et register. Lesere av Språklig samling vil sikkert glede seg over at boka er skrevet i en «samnorsk» ånd, dvs. dels på bokmål (Enger, morfologidelen) og dels på nynorsk (Kristoffersen, syntaksdelen og det meste av innledningskapitlet), til dels også i en «samnorsk» form, dvs. på et relativt radikalt bokmål og en ditto nynorsk. Til slutt i hvert kapittel er det noen oppgaver og noen vink om videre lesning. Jeg omtaler hver av de 3 delene i tur og orden, med vekt på det jeg syns er problematisk eller diskutabelt.

Innledningskapitlet

Kapitlet heter som nevnt «Sentrale grammatiske omgrep», men det handler mest om *betydning* - polysemi, homonymi, grammatisk og leksikalsk betydning, referanse o.l. Det er et symptom på den sentrale stillinga semantikken har i denne boka, særlig syntaksdelen. Bortsett fra at overskrifta er litt misvisende, har jeg ingen vesentlige innvendinger mot denne delen. Tvert om er det grunn til å rope hurra for to av grunnbegrepene som presenteres her: *Tegnet* og definisjonen av språket som et system av *normer*, eller «overindividuelle regler», som de kalles her. Sjøl om begge disse begrepene er tradisjonelle her i Europa, er ingen av dem noen selvfølge i nyere grammatikk, som stort sett er inspirert av amerikansk generativ grammatikk. Desto mer gledelig er det at de er utgangspunktet her.

Dessverre følger ikke boka opp denne prinsipperklæringa i praksis. F.eks. heter det i morfologi-delen (s. 115) at språket er både mentalt og sosialt, og det snakkes om «det mentale leksikonet». Men det som er mentalt, er jo *individuell*, siden det ikke eksisterer noen kollektiv hjerner. Kan noe være både individuelt og over-individuelt, eksistere både *i* individet og *mellom* individene i ei gruppe? Forf. peker sjøl på dette når det heter (s. 117) at «En språkbrukers mentale leksikon behøver ikke nødvendigvis samsvare fullstendig med den sosiale størrelsen «norsk».» Nei, og det er denne sosiale størrelsen en norsk grammatikk skal beskrive, ikke N. N.s muligens mangelfulle kunnskap om dette språket.

Særlig syntaksdelen tar ikke alltid konsekvensen av verken tegn-begrepet eller norm-begrepet, noe som henger sammen med at denne delen også er preget av generativ grammatikk, som ikke bruker noen av begrepene. Ett eksempel på en analyse som er uforenlig med tegn-begrepet, er at forf. flere steder regner med «ledd» som ikke er uttrykt, som når relativsetninga «Den beste boka som

forfatteren har skrive» sies (s. 302-303) å ha et objekt som er koreferent med «boka», samtidig som objektet sies å mangle. Men dersom grammatikkens enheter er tegn, så må innholdsene ha et *uttrykk* så vel som et innhold. Og det er ikke tilfellet her. Når en ikke betrakter «som» som et setningsledd, er det ingen annen mulighet enn å si at objektet mangler i denne setninga (uten at det er utelatt/underforstått). Ei anna sak er at konstruksjonen må tolkes med referenten for korrelatet som *logisk* objekt (patients) til «har skrive», men det er ingen *grammatisk* analyse.

Morfologi-delen

Denne delen består av 6 kapitler på ca. 155 sider. Det teoretiske grunnlaget er en relativt tradisjonell «ordbasert» teori, som ikke bruker morfem-begrepet. Bl.a. får vi vite at «morfologiske elementer» er betydningsbærende enheter som er mindre enn ordet (men ordet er da vel også en morfologisk enhet?), nemlig røtter, stammer og suffikser. Men den morfologiske *minsteenheten*, morfemet, nevnes ikke, og er ikke integrert i teorien. Derimot får vi et kapittel om morfemet som et tillegg til slutt i morfologi-delen. Og her blir morfemet og «morfem-modellen» etter min mening presentert på en misvisende måte. Bl.a. sies det at en grunntanke i morfembasert morfologi er at ord kan segmenteres. Men det må da være en grunntanke i *all* morfologi, iallfall dersom morfologi er studiet av ordstruktur eller hvordan ord er bygd opp - av mindre enheter, må en underforstå - slik det sies innledningsvis i morfologi-delen. Forf. har sjøl illustrert dette hele veien ved å segmentere ordene i «morfologiske elementer» - stammer, røtter og affikser. Videre sies det at grensa mellom morfologi og syntaks ikke er viktig i en «morfem-modell». Dette kan nok stemme som en beskrivelse av amerikansk morfologi på 1940- og 1950-tallet, men er slett ingen nødvendig følge av «morfem-modellen».

I det hele tatt virker det som om forf. har et svært «puristisk» syn på de ulike «modellene»; de bare «er» sånn og sånn, og kan tilsynelatende verken modifieres eller kombineres. Og sjøl om forf. nevner at det fins mange varianter av morfembasert teori, er det en heller ekstrem variant som presenteres. Nemlig en som avviser begrepet «morfosyntaktisk ord», dvs. ordform (noe som sies eksplisitt flere steder). Men det er ingen som helst motsetning mellom morfemet og ordforma, og derfor heller ingen grunn til at vi må velge mellom dem. Morfemet kan utmerket godt integreres i en ellers tradisjonell morfologisk teori. Som forf. sjøl påpeker (s. 177), «...finer vi faktisk fram til suffikser ved å jamføre ordformer», dvs. at ordformer er utgangspunktet også i en morfem-analyse. Fins det virkelig noen som benekter dette? Om det skulle ha vært, eller til og med fortsatt er, en og annen som

gjør det, så kan vi trygt se bort ifra det i ei bok som dette. En morfologisk teori som ser bort fra ordforma, er urimelig så vel som lite representativ, og behøver derfor ikke presenteres og drøftes i ei innføringsbok.

Drøftinga av «morfem-modellen» er symptomatisk for en gjennomgående tendens i morfologi-delen: En ekstrem grad av problematisering. I forordet sies det rett nok at morfologi-delen er gjort «tydelig problematiserende» for ikke å havne «i skyggen av syntaksen», men etter mitt syn tar problematiseringa helt overhånd. Det er faktisk hovedinnvendinga mi mot morfologi-delen. Det virker som om forf. elsker å konstruere «problemer», dvs. merkelige eller ekstreme standpunkter som trolig få eller ingen vil forsvare, for deretter å avlive dem. Et annet eksempel er når han først foreslår å beskrive presens i norsk som den prosessen å legge «r» til stamma (jf. «nå-r» o.l.), og «forklare» at det heter «kaster» o.l. istedenfor «*kastr» med at det skytes inn en «e» av fonotaktiske grunner. Denne analysen tar han så livet av med pres.-former som «ti-er», og konkluderer med at bokmål har to presens-ender. Det kunne heller vært sagt med en gang. Det er mange interessante diskusjoner i denne boka, men det kan som kjent bli for mye av det gode.

Denne tendensen til ekstrem teoretisering er spesielt uheldig fordi den går ut over beskrivelsen av *norsk* morfologi, som har en svært beskjeden plass i denne boka. Særlig gjelder det bøyingslæra, som bare omtales i ett kapittel og som er svært ufullstendig framstilt. F.eks. får vi intet systematisk oversyn over bøyingsklassene av substantiv og verb. Men i faget nordisk er det et krav at studentene ikke bare skal kunne bøye hvert enkelt ord riktig, men også ha en teoretisk oversikt over bøyings-systemet i både bokmål og nynorsk, og det får en ikke her. Boka henviser ofte til *Norsk referansegrammatikk* for nærmere omtale, men det er ingen løsning når man vurderer boka som mulig pensumbok på grunnfag.

Syntaks-delen

Syntaks-delen av boka omfatter 9 kapitler på til sammen ca. 165 sider. Det teoretiske grunnlaget synes å være relativt eklektisk - et forsøk på å kombinere tradisjonell syntaks med generativ grammatikk. Stort sett er det «overflatestrukturen» som beskrives, men vi møter også begreper fra den generative grammatikken, som «frase», «hode/utfylling», «adjunkt» og en rekke andre. Som kjent er Norge utsatt for en massiv påvirkning fra USA på alle felter, og språkvitenskapen er så visst ingen unntakelse. Påvirkninga fra amerikansk grammatikk kommer til syne også i terminologien, f.eks. ved at syntaksdelen bruker det tungvinne ordet «konstituent» istedenfor det tradisjonelle nordiske ordet «ledd».

I de 3 siste kapitlene blir det generative innslaget mer merkbart, og det er følgelig disse kapitlene jeg som tra-

disjonell grammatiker er mest skeptisk til. Kapitlene handler om henh. «Syntaktiske representasjonar», «Syntaktiske teoriar» og «Syntaktiske problem». Særlig de to siste kapitlene har karakteren av «tillegg» som ikke hører organisk sammen med resten av syntaks-delen, og hører etter min mening ikke hjemme i ei innføringsbok. Kapitlet om syntaktiske teorier er en kort innføring i to amerikanske retninger: «prinsipp- og parameter-teorien» til Chomsky og noe som kalles «konstruksjons-grammatikken». Etter min mening vil studentene ha mer enn nok med den teorien som blir presentert i de andre kapitlene, om de ikke også skal sette seg inn i to andre.

De mest sentrale - og kanskje mest problematiske - kapitlene i syntaksdelen er kapitlene om «Semantiske relasjonar» og «Syntaktiske funksjonar». Det første skal legge «eit semantisk grunnlag for ein syntaktisk beskrivelse». Å trekke semantiske synspunkter inn i syntaksen er i utgangspunktet en god idé, men det spørs om det ikke blir for mye av det gode også her. Og da bør de *syntaktiske* kategoriene danne utgangspunktet, ikke de semantiske. Kapitlet presenterer et stort, komplisert og diskutabelt semantisk apparat som i liten grad blir begrunnet og som derfor blir stående som en serie postulater, nok så løsrevet fra den syntaktiske strukturen. Betydning er alltid betydning av noe - tegn, bl.a. syntagmer og syntaktiske konstruksjoner, men her lurer en ofte på hva de semantiske relasjonene er betydninga av.

Semantiske roller henger nært sammen med syntaktiske funksjoner. Denne sentrale delen av tradisjonell syntaktisk analyse har ikke vært «inne» i generativt inspirert språkvitenskap de siste åra, men i denne boka er det hele to kapitler om syntaktisk funksjon: ett om «Syntaktiske funksjonar» i *setninger*, og ett om «Syntaktiske funksjonar på frasenivå». Men det er til dels helt andre funksjoner og ledtyper enn i den tradisjonelle syntaksen.

Det kan også være grunn til å spørre om hva en syntaktisk analyse egentlig går ut på. Skal vi si noe om leddenes *funksjon*, dvs. hvilken relasjon de har til andre leddene på det aktuelle nivået, eller noe om leddenes *struktur*, hva de består av, event. gjøre begge deler? Her gjøres begge delene; vi har både en «funksjonsstruktur» der funksjonene angis og en «frasestruktur» der leddene på vanlig generativ måte karakteriseres på to «nivåer», først som frase og så som ordform. F.eks. analyseres substantivforma «Professoren» som subjekt i en setning som «subst.frase» og «subst.» Men dette er ikke to reelle nivåer, og etter min ingen *analyse* i det hele tatt, men en syntaktisk *klassifisering*. En analyse går ut på å dele sammensatte ting i sine enkelte bestanddeler, men det er det ikke tale om her, når man først har isolert subjektet som et *setningsledd*. Et syntagme består ikke av «fraser» eller syntaktiske enheter, verken ordformer eller syntagmer, men av deler, konstituenten eller *ledd* - på flere ni-

våer, slik IC-analysen viser. Ei anna sak er at leddene nødvendigvis består av et «materiale» eller en syntaktisk enhet; et ledd er jo ikke noe annet enn en enhet som *har en viss funksjon* i et syntagma. Og i en syntaktisk analyse er vi primært interessert i hvordan tingene *fungerer*, ikke i hva de *er*. F.eks. ber vi her på instituttet ofte studentene om å «forklare kasusbruken» i en norrøn tekst. Å «analysere» f.eks. «á dögurn Haralds konungs hins hárfagra» i «prep. + substantivfrase i dativ + substantivfrase i genitiv» el. l. ville være riktig nok, men uinteressant, og det *forklarer* iallfall ingenting. Her må studentene kunne si noe om *overledd* og *underledd*, *styring* til prep. o.l., men det har de ikke den minste trening i når de kommer til oss.

Avslutning

Styrken til denne boka er at den er teoretisk orientert, problematiserende og åpen for nyere grammatikk. Men det er også dens svakhet som innføringsbok. Hovedinnvendinga mi mot boka er at den er for *stor* og for *avansert*. Morfologien er for problematiserende, og syntaksen er for vanskelig og for nyskapende. Og begge er for lite retta mot *norsk* morfologi og syntaks. Denne boka gir nok «kunnskap om nyere morfologisk og syntaktisk teori», men i bare liten grad «et oversyn over sentrale grammatiske fenomener i norsk». Den fortjener knapt navnet «norsk» grammatikk. Nå er rett nok tanken med denne grammatikken å legge seg nær «forskningsfronten». Men samtidig er det ei innføringsbok på et relativt elementært nivå, om jeg har avgrensa leserne rett. Ei slik bok bør et-

ter min mening *ikke* ligge nær forskningsfronten, men heller ligge noe i etterskudd. Især i ei tid da forskningsfronten er i ustanselig bevegelse - og ikke bare framover! Noen ganger er det att og fram og like langt, akkurat som med skjørtelengdene.

Skal en da bare formidle den grammatiske kanon? Nei, men på elementærnivået bør studentene først og fremst gjøres kjent med tradisjonell setningsanalyse slik den drives i *skolen* og i *praktisk språkundervisning* overhodet. En skal selvsagt ikke videreføre uholdbare analyser, og også den tradisjonelle grammatikken bør utvikles ved å ta inn nye begreper og analysemåter. Men de bør for det første være forenlige med den tradisjonelle grammatikken og for det andre være klart bedre enn den gamle analysen. I ei innføringsbok bør de heller ikke presenteres før de event. har «slått igjennom» og blitt godtatt i det minste i breie lag blant grammatikerne. Her syns jeg allmennlingvistene har vært litt for raske til å spre det glade budskap som til enhver tid rår grunnen i «forskningsfronten» - dvs. den dominerende språkteoretiske retninga, for tida generativ grammatikk. En litt mer kritisk vente-og-se-holdning hadde vært på sin plass. Det er uheldig at studentene møter andre begreper og analysemåter i den allmennlingvistiske grammatikken enn i enkeltspråksfagene, og at det til dels har dannet seg en kløft mellom den teoretiske grammatikken og praktisk språkundervisning, i både morsmålet og fremmedspråkene. Det er etter min mening til stor skade for begge parter.

Eric Papazian

Til en dansk-norsk Ordbog av Ivar Aasen

J. Bondevik, O. Nes og T. Aarset (red.): *Dansk-norsk Ordbog av Ivar Aasen*. Skrifter frå Ivar Aasen-selskapet. Serie A. Tekster. Nr. 10. Norsk Bokreidingslag, Bergen 2000

Ivar Aasen-selskapet er eit tiltak som har til målsetjing å gi ut upubliserte språkvitskaplege skrifter av Ivar Aasen (ikkje å forveksle med Ivar Aasen-sambandet, som er ein reint målpolitisk «høgnorsk»-organisasjon). Utgjevarane er tre av dei fremste Aasen-ekspertane i landet: førsteamanuensis Terje Aarset på Høgskulen i Vol- da (Ivar Aasen-instituttet) og professorane Jarle Bondevik og Oddvar Nes på Universitetet i Bergen. Så langt er det komme seks band med såkalla «målsamlingar», dvs. ord- lister og grammatikksskisser og -utkast frå reisene til Aasen i 1840-åra og tidleg på 1850-talet. Det blir arbeidd med nye samlingar som skal dekkje dei seinare innsamlingsreisene hans, men imens er eitt av dei siste ufullførte manusa til Aasen utgitt under tittelen *Dansk-norsk ord-*

bog av Ivar Aasen. Den har fått nummeret 10 i serien med tanke på at alt skal nummererast i kronologisk orden.

Tittelen *Dansk-norsk Ordbog* er ikkje dekkjande, og det er ikkje Aasens eigen tittel. Han kalla manuset «Til en dansk-norsk Ordbog». Det er altså ein ufullført kladd vi har å gjere med, ikkje ei ordbok. Bakgrunnen for manuset blir det greidd godt ut om i innleiinga, som er skriven av Jarle Bondevik og Magne Myhren. Manuset er òg utførleg omtala i Venås 1996:290-294 og Walton 1996:592-598.

Meininga var å lage ein sluttstein på det Aasen såg på som hovudverket sitt: å beskrive det norske språket leksikalsk. I 1873 hadde han fullført *Norsk Ordbog med dansk Forklaring*, der det norske ordtilfanget, dvs. dialektordtilfanget, vart beskrive med definisjonar og forklaringar på det skriftspråket som i praksis var einerådande som fagspråk og vitskapspråk i Norge den gongen, dansk. Eit tilsvarande verk andre vegen ville vere nødvendig for å kunne bruke dette nynorske språket ak-

tivt på eit høgt nivå, ikkje minst med tanke på at alle utdanna og skriveføre personar hadde den danske ordlegginga fremst i hjernen når dei skulle skrive, og det å finne fram til dei norske orda var ikkje ei enkel oppgåve. Aasen sjølv hadde møde med det.

Som eit første steg utarbeidde Aasen i 1870-åra ei synonymordbok, som først vart trykt posthumt i 1925 under tittelen *Norsk maalebunad*. På grunnlag av den tok han så til med utarbeidinga av ei dansk-norsk ordbok rundt 1880. Det manuset vi har, ser ut til å vere avslutta, dvs. lagt til sides ufullført, i 1883, det året Aasen fylte sytti. Det er nemnt fleire grunnar til at han da la vekk arbeidet utan å gå vidare med det, men den enklaste er nok også den viktigaste: Alderen hadde kravd sitt, og han hadde ikkje lenger krefter til eit så stort arbeid. Manuset vart liggjande i Aasens papir, men kom til nytte for ein seinare nynorskfilolog, Steinar Schjøtt, som realiserte prosjektet med ei stor dansk-norsk ordbok i 1909.

Det Aarset, Bondevik og Nes har gitt ut i samarbeid med Magne Myhren, er altså det manuset Aasen la til sides i 1883. Det er ei liste med danske ord med nynorske synonym som går heilt ut alfabetet, frå *Aa* til *Ø*. Følgjande vesle utsnitt viser oppsettet:

rummelig, rom, rømeleg; romlendt & *Rummelighed*, Rømd, Romleike
Rumpe, Rauv, Gump, Sete, Rump, Rova, Rumpa, Stert
Rumpetudse, Rovetroll, Rumpetroll; Ropadda
rumstere, v. ruska, tuska, brøta, strumla
rund, adj. rund; kubben. 2) givmild
Runddeel, Runding, Kringel.
rundelig, adv. riklege, romt, flust, drjugom
rundhaandet, storgjæv, romhendt, flus
rundt, adv. rundt, heilt i Kring

Ein del ord er markerte med ein innleiingsparentes ved oppslagsforma, og det er tydeleg dei Aasen såg på som verkelege fremmendord i motsetning til lånord. Nokre døme på det:

(*Procelyt*, Nymenning, Tilkomning
(*Prostitution*, Skjemming, Skam
(*Protest*, Motmæle, Neitning
(*Protocol*, Innførslebok, Minneskraa
(*Proviant*, Matraad, Nista, Føderaad
(*Provinds*, Underland, Skattland, Fylke
(*provisorisk*, millombils, braadnøytes?)

Mange stader har Aasen spørsmålsteikn ved framlegga sine, og det finst òg døme på at avløyingsordet i tyding passar dårleg til det danske ordet – sjølv om ein skal vere varsam med å gå ut frå at orda tydde det same for Aasen som for oss. Her kan det vere mange feilkjelder

– men nettopp dette kan òg vere verdifullt for studiar av tydingsendringar frå 1800-talet til i dag. Trass i dette etterhaldet, meiner eg dette er opplagde døme på «feilkoplingar»:

(*Ritual*, Kyrkjesed, Kyrkjeskippnad, Altarbok
Romance, Sògevisa? Kjempevisa, Riddarvisa

Ein faksimile av ei side fremst i boka viser at Aasen skreiv på venstre halvdel av kvart ark, og heldt høgrehalvdelen blank til å føre inn nye ord og anna nytt materiale. Desse ekstrainnførsleane er med i den trykte versjonen med skråstrekmarkering, t.d. er «bevise», som er ei slik seinare innførsle, markert slik:

bevirke, v. verka, gjera så myket
/bevise, v. prova, fullvitna/
bevogte, v. gjæta, vakta

Utover i boka er det ikkje mykje av slikt, men enkelte ord finn vi, for det meste utan norske synonym – meininga har vore å føre det på ved neste gjennomgang. På dei første sidene er det derimot ein god del fleire slike innførsler, delvis danske oppslagsord utan synonym, delvis nye uttrykk og ordlag. Vi finn òg markeringar av kjønn på dei nynorske substantiva, men ikkje på dei danske – ein klar indikasjon på at ordboka var det vi kallar ei produksjonsordbok: hensikta var å setje brukaren i stand til å skrive på målspråket (ny)norsk, ikkje å forstå eller studere kjeldespråket dansk. Seinare i manuset er det, som vi ser i utsnittet frå *R* over, ingen slike markeringar; dei skulle nok også førast på seinare. Ein liten sekvens frå startbokstaven *Aa*:

Aar, s. *Aar*. i *Aar*. *Ad Aare* /Være til Aars, *Aar ud* og *Aar ind*
Aare, s. *Aader*, f. 2) Gaare, m.
Aare (at roe med), *Aar*, f. (pl. -ar).
Aaregreb, *Aaarlom*, m.
aarelade, v. aaderlata. *Lade sig a.* taka seg Blod
Aarelader, *Aaderlatar*, Blodtakar, m.
/Aarfugl
laargammell
Aarhundrede, Hundraaarstid, Aarhundrad.
/Aaring?!
aarle, adv. aarlege, tidlege
laarlig

Det ser altså ut som at han har tenkt seg førsteutkastet som eit skjelett, som han så ville byggje ut ved å leggje til både nye ord og uttrykk og vendingar i nye gjennomgangsrundar. I dette revisjonsarbeidet kom han ikkje lenger enn til preposisjonen *af*, der det er ført inn fire uttrykk ekstra. Deretter er det ingen fleire uttrykk, og det er

rimeleg å tru at Aasen om lag på dette punktet innsåg at oppgåva var blitt for stor for han.

Kva kan så dette manuset seie oss i dag? Det er ikkje noko deskriptivt verk, men eit uttrykk for korleis Aasen tenkte seg at landsmålet skulle utvikle seg som eit moderne språk. Mens han i *Norsk Ordbog* og tidlegare verk stort sett avgrensa seg til å leggje fram det ordtilfanget han fann i målføra, går han her eit steg vidare, og lagar nye ord for nye omgrep når han meiner det trengst. Bondevik og Myhren nemner ein del ord på s. XXII i innleiinga som ikkje finst i *Norsk Ordbog*, og det er ikkje usannsynleg at dei er laga (døme: *barmmyki* = høifrugtsommelig, *Mannkjæta* = Mandgalskab, *Vantrøyste* = Miskredit, *Eintemming* = Narhval, *Synstemna* = Parade, *Flakkestjerna* = Planet, *Avhop* = Sect).

For dei som vil studere Aasens utvikling som normteoretikar og -praktikar, er det verdifullt at manuset er utgitt. Som kjelde til tidleg nynorsk språkbruk kan det ikkje brukast, ikkje ein gong som kjelde til Aasens normering, sidan vi ikkje kan vite kva han ville ha stått fast på og kva han ville ha endra i ei ferdig trykt ordbok. Han var jo svært sjølvkritisk, og mykje i manuset verkar førebels og prøvande. Men det har likevel interesse å studere det med tanke på den seinare utviklinga av nynorsken: Kor mange av framlegga til Aasen fekk gjennomslag, og kor mange fall på steingrunn? Det faktumet at berre få fekk sjå manuset, har naturleg nok avgrensa gjennomslaget, men nokre av orda kom med i Steinar Schjøtt's *Dansk-norsk Ordbog* frå 1909, og fekk sin sjanse på den måten.

Ser vi på dei utdraga vi har teke med ovanfor, finn vi ikkje mange ord som vil kunne brukast i dagens norsk. Av orda på R er det vel berre *rumpetroll* som var heilt vellykka, og det var eit dialektord som fortrengde det danske *Rumpetudse*. *Runding*, *rikeleg*, *flust*, og i litt meir tradisjonell nynorsk *rove*, er kjende ord, dei andre vel ikkje.

Ordet *fylke* er jo komme inn, ikkje som avløyssar for *Provincs*, men for *Amt* (på det sistnemnde ordet har Aasen *Lagdøme* med spørsmålsteikn). *Prove* for *bevise* er enno vanleg på nynorsk, like eins *vakte* og i meir spesiell tyding *gjæte* for *bevokte*. Av dei siterte orda på *Aa* kan vi merkje oss at Aasen ikkje fann fram til *hundreår*, som no er det vanlege for *Aarhundrede*; i staden godtok han *Aarhundrad*, som i dag ikkje blir rekna som fullgod nynorsk, ved sida av *Hundradaarstid*.

Ei sak for seg er det at mange av dei danske orda heller ikkje er levande i norsk i dag, verken i nynorsk eller bokmål.

Kan *Til en dansk-norsk Ordbog* brukast som kjelde til nye gode ord i dag? Den som er interessert i sprelske ordframlegg som kastar overraskande lys over eit omgrep, kan nok finne ting å gle seg over i eit verk som dette. Eg avsluttar med nokre spreidde døme. *Borgarseding* for *Civilisation* er eit forpliktande ord, som ein i dag av og til kan stille spørsmålsteikn ved. *Trynemjøl* for *Snus* (rett nok berre antyda i parentes) kunne gjerne takast opp i dag, og kva skal ein seie om *Roteformann* for *Sergeant*? Her har Aasen spørsmålsteikn, og det er nok ikkje «ein formann som rotar» han meiner, men ein «leiar for ei rote» (eller «rode», som er jamstilt form i dag), dvs. ein tropp soldatar. *Leikhus* for *Theater* er i det minste vanleg på islandsk (og nok «heimeavla» der), og *Sturespel* (med spørsmålsteikn) eller *Syrgjeleik* for *Tragedie* var lite vellykka, om enn målande nok. Med *Varmevisar* og *Gradestokk* for *Thermometer* fekk han i alle fall eitt poeng av to, sjølv om vi i dag bruker *gradestokk* og *termometer* om ein annan.

Litteratur:

Venås, Kjell 1996: *Då tida var fullkomen*. Ivar Aasen. Novus
Walton, Stephen 1996: *Ivar Aasens kropp*. Samlaget

Lars S. Vikør

Etymologi ved tusenårsskiftet

Harald Bjorvand og Fredrik Otto Lindeman: *Våre arveord. Etymologisk ordbok*. Novus forlag / Institutt for sammenlignende kulturforskning, Oslo 2000

Etymologi er ein populær amatørsyssele, samtidig som det er eit svært vanskeleg fag for dei som vil drive det seriøst. Dei klassiske norske etymologane er Hjalmar Falk og Alf Torp, som i 1903 og 1906 gav ut tobandsverket *Etymologisk ordbog over det norske og danske sprog*, og deretter sende ut det same verket på tysk i 1910: *Norwegisch-Dänisches etymologisches Wörterbuch*. Seinare kom så Alf Torp med *Nynorsk etymologisk ordbok*, som

rett nok var på riksmål, men behandla det nynorske ordtilfanget som Aasen og Ross hadde framstilt i dei store ordbøkene sine. Den kom i 1919, og da hadde Torp vore død i tre år, men Marius Hægstad fullførte verket saman med Falk.

Etter det skjedde det ikkje meir dei neste åtti åra – anna enn at to av ordbøkene kom ut i nye opptrykk rundt 1960 og to igjen tidleg i nittiåra. Begge var svært populære og fekk stor avsetning. Men så kom 2000, og eit par månader før det tjuande hundreåret tona ut, la professorane Harald Bjorvand og Fredrik Otto Lindeman fram *Våre arveord*, der den nye kunnskapen som hundreåret har skaffa

fram på feltet, skal vere innarbeidd. Det var ei storhending, resultatet av ti års arbeid for dei to forfattarane, og det vart da òg feira på behørig vis.

Boka er på 1142 sider, og av dei utgjer sjølve ordboksdelen 1093 sider. Det kjem ei stutt innleiing og forkortingslister først i boka, og bibliografiar til slutt.

Eg skal først sjå litt på ordutvalet, deretter på artikkelstruktur og innhald.

Forfattarane, som eg heretter kallar BL, skriv i forordet at dei har måtta avgrense ordutvalet for å få høve til å skrive fyldigare artiklar enn det som elles er vanleg i sjangeren. Det har særleg gått ut over avleiingar, rimeleg nok, men òg grunnord som er for vanskelege og uklare. Til gjengjeld har dei tatt med ein del lånord, særleg frå lågtysk, som rett nok kan ha røter i ord som også har funnest i dei tidlegaste stadia av nordisk. Ein del av dei orda som ikkje er oppslagsord, er likevel behandla under andre (beslekta) ord, og slike er særskilt lista opp bak i boka med tilvising til det ordet dei er omtala under.

Det spørsmålet som med ein gong melder seg, er kva eit *arveord* er, og boka gir merkeleg nok verken ein definisjon eller ei drøfting av begrepet. I *Bokmålsordboka* er *arveord* definert slik: «ord som høyrer til det opphavlige, nedarvede ordforrådet i et språk, t[il] forskj[ell] fra *lånord*». *Nynorskordboka* har nesten same ordlegginga, berre med tillegg av «og framandord». *Nordisk leksikografisk ordbok* og Valerij Berkovs *Norsk ordlære* nemner ikkje begrepet i det heile, pussig nok.

Definisjonen er ikkje vasstett, for «opphavlig» og «nedarvet» er relative begrep, noko som til dei grader viser seg i *Våre arveord*. Lånord har det komme inn alltid, om enn omfanget er ulikt i ulike periodar. Ord som i seinmellomalderen var ferske lånord, kjennest i dag som reine arveord for dei fleste. Spørsmålet er altså kor vi skal setje grensa. Seier vi at ord som fanst i urnordisk, er arveord sjølv om dei den gongen var innlånte (som *jarn* frå keltisk og *katt* frå latin) – så vil vel alle oppfatte det som rimeleg. Seier vi det var nok at ordet fanst i norrønt før 1300 (så vi får med lånord som *kyrkje*, *prest*, *kjær*, *høfleg*), så vil nok folk flest kjenne det som rimeleg òg, men språkhistorikarane vil alt her leggje inn ein protest. Ein sann etymolog og språkhistorikar vil vel helst oppfatte eit ord som lånt dersom det kan påvisast at det er komme inn utanfrå og ikkje hørte til det eldste germansk eller nordisk. Men problemet kan berre forskuvast; det ligg alltid ein stad langt der borte. Til sjuande og sist er språket vårt nedarva frå dei (antatt) sørausteuropiske steppefolka som tala «ur-indoeuropeisk». Men det finst mange vanlege nordiske ord som ikkje finst i andre germanske eller indoeuropeiske språk, og mange germanske ord som ikkje finst i indoeuropeisk elles. Det kan da vere gode grunnar til å tru at dei er innlånte for over to tusen år sidan frå

andre språk som dei fjerne forfedrane våre hadde kontakt med, men som i dag er utdøydd og bortgløynde.

Slik sett kan det vere like greitt at BL ikkje legg seg på ein rigid definisjon av *arveord*, men tek det heile mest frå eit praktisk synspunkt. Problemet er at brukaren ofte må lure på korfor dette og hitt arveordet ikkje er med, mens ord som klart blir stempla som lånord, er omtala. Eg har sett gjennom ordutvalet i to bokstavar, L og V, og der er situasjonen slik:

L har 122 oppslagsord. Av dei er dei følgjande femten lånord frå lågtysk: *lene*, *liftig*, *lodd*, *loss*, *losse*, *ludder*, *luft*, *lukke*, *lukt*, *lutter*, *lykke*, *lykt*, *lære*, *lødig*, *lømmel*. V har 92, blant dei desse åtte lånorda: *vaie*, *vammel*, *vare* (vere varig), *vegge*, *vemmelig*, *verve*, *vin*, *virke* (verb). Til gjengjeld manglar desse 24 arveorda på L (både som oppslagsord og i det supplerande registeret baki boka): *laft*, *lapp*, *lass*, *lav* (plante), *lave* (ned), *lefse*, *lemen*, *lenke*, *leppe*, *lin*, *liste*, *lite* (på), *liten*, *lort*, *lue*, *lugg*, *lumsk*, *lum*, *lunde*, *lunken*, *lur* (alle tydingar), *lyr*, *låt*, *låve*. Og på V manglar desse seksten: *vagge*, *vagl*, *valen*, *vel*, *vern*, *vitne*, *vogge*, *vom*, *vond*, *vott*, *vrang*, *vred*, *vri*, *vrikke*, *vringle*, *vrinske*.

No kan ein vise til at somme leksikografar har vore spesielt liberale med «arveord»-begrepet; Magne Rommeveit opererer t.d. med nemninga «dansk-tyske arveord» for det som det elles er vanleg å kalle lånord. Forsåvidt kan BL sitt utval «bergast i land» nesten fullstendig om ein legg denne begrepsbruken til grunn. Men spørsmålet om kva kriterium utvalet innanfor denne ramma er gjort etter, blir sjølv sagt ståande like fullt.

Det er elles eit positivt trekk ved boka at ho markerer klart kva i språket som har dansk opphav og kva som går attende på norrønt. Oppslagsformene er på bokmål, men nynorskformene blir oppgitt ved sida av heile vegen, t.d. slik:

ånde m, «det å puste, pust» er i denne formen innlånt fra da. *ån*de, jf. den heimlige formen i nno. *ande* m. pust (< norr. *andi*) og *Den Heilage Ande*.

I *Bokmålsordboka* er *ån*de ført rett tilbake på norrønt *andi* utan om og men.

No er *Våre arveord* av eit omfang som vil gjere utviding umogleg om ein ikkje vil lage eit band til og bruke fleire år til på arbeidet. Som BL seier, har dei laga ein annan type ordbok enn den tradisjonelle, eigentleg inga ordbok i det heile, seier dei, men ei samling «artikler om våre eldste ord». Dei skriv altså i vanleg prosa, ikkje den telegramstil- og forkortingsprega ordboksstilen. Likevel blir det svært kompakt og informasjonstett. Eg siterer ein stutt og enkel artikkel:

vik f. «(mindre) bukt, liten fjordarm» er et nedarvet substantiv som har disse formene:

<i>norr.</i> vík, <i>gda.</i> wik, <i>gsv.</i> vik	<i>nisl.</i> vík, <i>fær.</i> vík
<i>mnt.</i> wik(e), <i>geng.</i> wic	<i>da.</i> vig, <i>sv.</i> vik
	<i>fris.</i> wyk, <i>nl.</i> wijk

Fris. wyk og nl. wijk betyr «kanal», men i nederlandsk forekommer også betydningen «bukta», se NEW (837). Formene reflekterer germ. *weiko- f. > yngre *wiko- som er en avledning til det sterke verbet *vike*, dvs. at den oppr. betydningen var «bøyning, bukt(ning)», jf. også mnt. *wike* f. «det å vike unna, flukt», nl. *wijk* «flukt».

Mange av artiklane er i to delar, mens andre, som den ovanstående, manglar den andre delen. Den første delen greier ut om forholda innanfor germansk: Etter ein stutt definisjon eller tydingsindikator får vi ei oppstilling av dei formene ordet har i dei germanske språka, og deretter ei etymologisk drøfting. I mange av artiklane får vi så ei blankline, deretter ein bolk som begynner med «Ieur.». Her kjem så, for dei orda der det er grunnlag for det, ei grundig og stoffrik utgreiing av korleis den aktuelle ordrota opptrer i andre indoeuropeiske språkgreiner, og korleis ein kan rekonstruere urindoeuropeiske røter. Ofte er det diskusjonar om ulike løysingsframlegg; i petit kjem det gjerne ei ekstra drøfting av mindre vellykka teoriar som forfattarane avviser. Det er tillitvekkjande at dei mange stader konkluderer med at etymologien er usikker eller umogleg å finne ut av; i denne bransjen er det mistenkjeleg å ha svar på alt.

Bjorvand er germanist, Lindeman spesialist på samanliknande indoeuropeisk språkvitskap, så det er greitt å sjå kven som har skrive kva. Ein sjeldan gong ser ein det direkte: I artiklane *snø* og *nå* er desse formene brukte i første del, derimot *sne* og *nu* i den indoeuropeiske delen av artikkelen.

Det må seiast at boka ikkje er lett tilgjengeleg for ikkje-fagfolk. I føreordet seier forfattarane at dei vender seg «såvel til leg som lærd», berre lesarane «arbeider seg litt inn i teksten». Der er dei nok *vel* optimistiske. Bjorvands delar vil nok folk kunne lese og forstå utan altfor spesialiserte kunnskapar. Her dreiar det seg om ei språkgruppe utan dei heilt store avstandane mellom språka, og dermed blir heller ikkje graden av abstraksjon uhandterleg. Dessutan gjeld det språk mange av lesarane kan.

Det som står under «Ieur.», derimot, føreset bakgrunnskunnskapar som dei færreste har, og heller ikkje får her i boka. At «fagfeltet er vanskelig med sine mange språk og sine store historiske og geografiske avstander» burde tilseie at lesarane hadde krav på ei meir samla framstilling av dette feltet som ein bakgrunn for ordartiklane. Det er derfor rart at innleiinga er så snau – og så skeiv. Det ser ut til at Bjorvand har ønskt å gi ein slik bakgrunn,

og at vi derfor har fått fire sider om den germanske språkgreina og to av dei viktigaste lydhistoriske fenomenene i urgermansk tid: den germanske lydforskuvinga og Verners lov. Men så følger det ikkje eit ord meir om det *verkeleg* vanskelege terrenget. Lindeman ser ut til å ha meint at bakgrunnskunnskapar om indoeuropeisk er unødvendige, eller omvendt: at det ville ta altfor mykje plass om han sette i gang. I staden har han valt å gi nokre stutte generelle emneinnføringar i petitavsnitt etter enkeltartiklar, som han så viser til frå andre artiklar. Den sentrale, men svært kompliserte, laryngalteorien er såleis beskriven i artikkelen *ende*, og tilknytte emne under *mager* og *små*. Men dette er ikkje godt nok. Noko oversyn over dei viktige bøyingsstammene og avleiingstypene i indoeuropeisk, som det stadig blir referert til i ordartiklane (på ein svært "innforstått" måte), finst ingen stad det eg kan sjå, grammatiske termar er ikkje forklarte, og sjølv enkeltspråka er ikkje presenterte nokon stad. Vi får ei forkortingsliste over dei etter innleiinga, men inga oversikt over korleis dei står i høve til kvarandre genetisk, kva tidsrom og geografisk rom dei er knytte til osv. Det verkar som om Lindeman med denne boka har sagt B utan å vilje seie A.

Skulle det vere med ei skikkeleg oversiktsframstilling som kunne gi lesarane dugande knaggar å hengje alle dataene og resonnementa på, ville det ha sprengt boka. Så ein får berre oppmode forfattarane om å lage eit slikt oversynsverk som ei særskild bok, «såvel for leg som for lærd» – kanskje med hjelp av ein «halvlærd», ein enno ikkje altfor spesialisert student, t.d., som kan stille dei rette spørsmåla under skriveprosessen. Dei som har investert i *Våre arveord*, vil truleg med glede bla opp litt ekstra til eit slikt innføringsverk eller «nøkkel».

Denne kritikken gjaldt framstillingsforma. Innhaldet er gedigent, og legg fram eit vell av stoff frå heile den indoeuropeiske språkverda, ikkje minst språk som som var ukjende eller utforska for få tiår sidan, som hettittisk og tokarisk. Forfattarane legg fram nye etymologiar for ei rekkje ord; på bakpermen nemner dei *dag*, *elske* og *sjel* som døme. Dei refererer samtidig dei eldre teoriane så lesarane kan samanlikne. Såleis kjem det fram at mens *elske* tradisjonelt er rekna som ei gammal avleiing av verbet *ale* (fostre opp, oppdrette), vil BL føre ordet tilbake til ei urgermansk rot som har betydd "brenne" og er i slekt med *eld*. Det gir jo eit heilt anna syn på ordet og kanskje også på mentalitetar i gammal tid. Men eg skal ikkje referere meir om desse innfløkte forholda her, berre nemne nokre få enklare døme som gir resultat som kanskje vil vere litt overraskande for dei fleste. Dei kan stå som døme på aha-opplevingar som boka kan gi også til folk som stort sett må nøye seg med å trengje gjennom Bjorvands artikkelbolkar.

Bygg er eit kornslag, men også eit hus. Har dei noko

med kvarandre å gjere? – Ja, det har dei. Dei går tilbake på ei urgermansk rot (rekonstruert **beww-*) som har betydning «dyrke». «Det som er dyrka» er «avling, grøde», i det gamle germanske samfunnet i hovudsak korn. Ordet har snevra seg inn til å tyde «korn», og deretter har det snevra seg inn enda meir, til eitt vanleg kornslag: «bygg». Jamfør at «corn» på amerikansk engelsk tyder «mais». – Den andre tydinga av rota **beww-* har gått i retning av verba «bu» og «byggje», sidan «dyrking» av eit område i det gammalgermanske samfunnet innebar nettopp det å byggje og bu på det området. Av verbet «byggje» har vi fått substantivet «bygg», altså «noko som er bygd». (Dette siste står ikkje i boka, men er lett å utleie av det som står der.)

Kje tyder «geitekillung». Dette er eitt av dei orda som det er vanskeleg å forklare; det finst berre i nordiske språk. BL konkluderer med at det kan ha oppstått av eit lokkerop e.l., og viser til at også andre husdyr(ungar) har kjæle- og lokkenamn som ikkje følgjer lydlovene, formasteleg nok. Men *kje*, som på norrønt heitte *kið*, har spreidd seg ut i verda, i det minste, i og med at det kom inn i gammalengelsk frå gammaldansk, og i engelsk utvikla seg til å bety «menneskeunge» i forma *kid*. I USA var det i si tid kurant praksis å bortføre ungar som arbeidskraft til plantasjar, det kalla dei «kidnapping», og som vi veit er det blitt det vanlege ordet for bortføring og har, liksom andre gammalnordiske lånord til engelsk (*bag*, *skåre* osv.), blitt «returnert» til dei nordiske språka. Også *killung* er for øvrig same ordet som *kje*, det er frå norrønt *kiðling* – eit ekstra småvakse *kið*, må det ha vore.

Kjelke kjem av norrønt *kjalke*, som også tyder *kjake*, *kjeve(being)*. *Kjake* er same ordet, men har altså mista l-en. Er dette da det same? Ja, seier BL, for meiane på ein *kjelke* liknar noko på eit *kjakebeing*. Islandsk *kjalke* betyr både «*kjakebeing*» og «*sledemei*». Det har altså gått slik at *kjakebeinget* har gitt namn til meien, som deretter har gitt namn til heile *kjelken*. BL opplyser vidare at den opphavlege germanske rota, **kelkan* («*kjeve(being)*»), er ei utviding med ein *k* av ei anna rot, **kel-*, som dei set i samband med ordet *kjøl* (både på skip og i tydinga «*høgdedrag*, *bergrygg*»).

Det får vere nok her. Til slutt skal det seiast at denne meldaren ikkje har kjent seg kompetent til å opponere mot forfattarane i enkeltspørsmål; til det trengst det nok både grundigare og meir tidkrevjande forskning enn det ei melding i dette bladet gir rom for. Ein slår ikkje BL på denne banen utan å stå tidlegare opp enn dei aller fleste. Men ved etymologien til *gutt* legg eg inn ei lita innvenning. Dette ordet blir vanlegvis sett i samband med nederlandsk *guit* 'skjelm, skøyar'. BL avviser dette (utan å gi noko særleg overtydande alternativ, sjå sjølve ordartikkelen) med det argumentet at ein i så fall skulle vente eit **gøyt*. Men diftongen i *guit* var dialektal i nederlandsk (i dag standardform), og det fanst andre dialektformer med *u* eller norsk *o*, BL refererer da òg forma *gút* frå frisisk, uttala om lag som på nynorsk. I *Norsk Ordbok*, der *gut* blir med i det heftet som kjem ut i år, har vi derfor valt å skrive «mogleg s[a]m[an]h[eng] med ndl. *guit*» om dette ordet. Da tek vi ikkje munnen for full, til nokon kant.

Lars S. Vikør

Nordisk språksamarbeid ved tusenårsskiftet

Språk i Norden er navnet på årsskriftet for Nordisk språkråd og språknemndene i Norden. Artikkene i den siste årgangen, *Språk i Norden 2000*, er særleg konsentrert om ymse aspekter ved det nordiske språksamarbeidet. Storparten av dem har opprinnelig vært holdt som foredrag på årskonferansen til de nordiske språknemndene, som i 1999 ble holdt langt ute på den islandske landsbygda (Höfn í Hornafirði).

Bidraga er som alltid skrevet på det som noen kaller sentralnordiske, andre sentralskandinaviske og atter andre kontinentalskandinaviske språk, mens noen rett og slett sier *skandinavisk* – «og det er jo det det er», som en av Storm Petersens figurer konkluderte en gang etter å ha referert hva *hest* hette på diverse andre språk. For oss som bor her i Skandinavia burde det ikke være noen problem å kalle dansk, norsk og svensk for *skandinavisk* rett og slett; det er jo et faktum at med ei annen politisk historie kunne disse «dialektene» godt ha vært ett «språk» uten

noen som helst slags hermetegn rundt orda.

Det er for øvrig interessant å legge merke til hvilke skandinaviske språk og målformer de ymse artiklene er gjengitt på. De to islandske representantene har valgt hver sitt, nemlig norsk bokmål og dansk. Hilsningstalen på konferansen var dermed på bokmål, et naturlig valg, kan man si; bokmålet har jo med sin norsk-nasjonalt suspekterte bakgrunn blitt det nærmest ideelle skandinaviske kompromiss. Den andre islendingen – en kjent språkprofessor – holder seg derimot stort sett til «skoledansken», men med visse interessante «skandinavistiske» (dvs. svenske) innslag som f.eks. *enligt* i stedet for *ifølge*, noe som slett ikke er uvanlig hos islendinger. Om dette er bevisst eller ubevisst, er ikke godt å si. Derimot er jeg rimelig sikker, som det heter på moderne norsk, på at det er et bevisst grep fra hans side når han omtaler dansken *Erik Hansen* og nordmannen *Geirr Wiggen* bare som *Erik* og *Geirr* etter at de først er presentert med fullt navn. Dette

er såpass påfallende for «oss andre» at det nok er ment som et slags takk for sist til skandinavene for at islendinger i utlandet må finne seg i å bli omtalt som f.eks. *Gunnarsson* og *Jónsdóttir*, noe som etter islandsk navneskikk er rett og slett absurd (*hvilken sønn og datter av Gunnar og Jón er det snakk om?*).

Et tysk bidrag er på «nabospråket» dansk og begge de to finske bidraga er som rimelig kan være på svensk. Det er imidlertid symptomatisk at det ene av disse er oversatt fra finsk, mens forfatteren av det andre takker for «språkgranskning av denna text». Vi får her en praktisk illustrasjon av hvor trua den skandinaviske grannespråkkommunikasjonen i dag i Finland; for øvrig ingen stor nyhet for de som kjenner litt til de faktiske forhold. Bidraga fra Danmark, Norge og Sverige er derimot sjølsagt skrevet på de respektive språka, og for Norges del er faktisk begge de to bidraga – kryss i taket! – på nynorsk! Dermed fungerer dette heftet som en praktisk avsanning av at nynorsken aldri er synlig i nordiske sammenhenger – her er jo 100 % nynorsk! Men igjen er det kanskje symptomatisk at det her dreier seg om nettopp *språk* – hadde emnet vært næringsliv eller politikk, er det nok dessverre langt mindre sannsynlig at nynorsken hadde fått slippe til. Dermed kan en på en måte si at dette bekrefter et inntrykk mange sikkert har av at nynorsk – og radikalt bokmål – er ei sånn sær greie for «språkfriker» eller hva jeg nå skal kalle oss som interesserer oss for nordisk samarbeid på det kulturelle og språklige området.

Innholdet i artiklene er særlig konsentrert om pedagogiske forhold i vid forstand, der det sentrale spørsmålet er hva som kan gjøres for å forbedre vilkåra for den skandinaviske grannespråksforståelsen. Flere av bidraga er inne på at denne kommunikasjonen i dag kanskje er mer trua enn noen gang, og det gjelder ikke bare i forholdet til finnene, sjøl om det nok er der det er mest akutt – det gjelder også i ganske høy grad islendingene. Og grunnen til at både islendinger og (særlig) finner foretrekker å snakke engelsk framfor «skandinavisk» er både den at de føler at de behersker engelsk bedre, men også den at de føler seg underlegne når de må snakke et fremmed språk

mens skandinavene (dansker, nordmenn og svensker) kan snakke morsmålet: «Detta innebär att de finskspråkiga [...] har ett annat utgångsläge i diskussioner och på möten än de som har mötesspråket som modersmål» (s. 29).

Dette er noe vi alle burde tenke over når vi kritiserer finner og islendinger for manglende nordisk sinnelag når de sier at de foretrekker engelsk som nordisk kommunikasjonspråk; det er faktisk mye lettere for oss som har skandinavisk som morsmål, og da ganske spesielt for oss nordmenn, som har vært så heldige å havne språklig sett mellom dansk og svensk. Det er nemlig et faktum at vi nordmenn har det aller lettest språklig sett i nordiske sammenhenger. I et av bidraga forteller en kjent dansk professor bl.a. dette:

Min søn har studeret et semester på University of British Columbia i Vancouver. Indimellem slapper han af med et par danske studiekammerater; det er godt at kunne hvile i sit modersmål, at kunne udtrykke sig med alle nuancer, at forstå det underforståede. I en e-mail beskrev han den skandinaviske situation således: norske og danske studerende taler deres modersmål indbyrdes, svenske og norske gør det også, men danske og svenske taler engelsk.

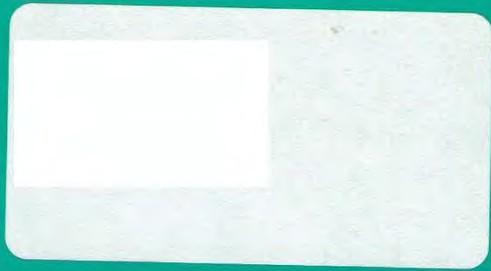
En av de viktigste grunnene til at dansker og svensker ikke lenger greier å snakke sammen, er ifølge samme danske professor «dialekternes svækkede position i de to lande, som har gjort mange uvante med at håndtere sprogvariation.»

Å gå mer konkret inn på hva de enkelte artiklene handler om, ville føre for langt, og jeg har derfor også latt være å nevne ved navn de som har bidradd i heftet. Men den som er interessert i nordiske språkforhold, vil garantert finne mye interessant lesestoff her. Boka kan bestilles fra

Nordisk språkråd, postboks 8107 Dep, 0032 Oslo
tlf. 2242 0570, faks 2242 7676
e-post haug@sprakrad.no.

Prisen er 90 kroner, som er billig for ei bok på 178 sider.

Arne Torp

C
BLAD

Returadresse:
SPRÅKLIG SAMLING
Postboks 636 Sentrum, 0106 OSLO

I n n h o l d

Redaksjonelt 2

Ivar Hundvin: Språk og kultur 3

Arne Torp: Råd om uttale – ikke uttalenormering 4

Ragnhild Sævik: Talemålet på Søre Sunnmøre i endring 5

Eric Papazian: Bygdemål, bymål og bokmål i Oslo-området 8

Bokmeldinger

***Eric Papazian: Ny og revolusjonerende(?) norsk grammatikk
(Omtale av Enger & Kristoffersen: *Innføring i norsk grammatikk.
Morfologi og syntaks*) 18***

Lars S. Vikør: Til en dansk-norsk Ordbog av Ivar Aasen 21

***Lars S. Vikør: Etymologi ved tusenårsskiftet
(Omtale av Bjorvand & Lindeman: *Våre arveord.
Etymologisk ordbok*) 23***

***Arne Torp: Nordisk språksamarbeid ved tusenårsskiftet
(Omtale av *Språk i Norden* 2000) 26***